

Timaiosz

Platón

VI–XLIV. 29e–92c

Platónnak másfél ezer éven át a legnagyobb hatású műve, amely eredetileg talán egy trilógia első részének íródott. A bevezetés arra az előző napi beszélgetésre utal, amelyben Szókratész adta elő az eszményi államra vonatkozó elképzeléseit, ez azonban nem azonosítható az *Állammal* – annak mások a szereplői, s más a helyszín is.

Az egyiptomi tudományok iránt nagy tiszteletet tanúsítottak a görögök – többek között Szolón, Püthagorasz és követői, Hérodotosz és maga Platón is, nem utolsósorban matematikájuk fejlettsége miatt. Ennek adaléka Kritiasz Atlantisz-mítosza a dialógus bevezetésében, amelyet majd a róla elnevezett műben kerekít teljessé Platón.

Az első részben a címszereplő – a híres püthagoreus – a világ keletkezéséről költött mítoszt adja elő. A teremtő istenség (*démiurgosz*) nem abszolút szabadon jár el a világrend (*koszmosz*) kialakításában, hanem az örök ideák rendelése szerint. Az anyagi, gömb alakú világot betöltő és irányító világléleknek a csillagok szabályos rendjében megtestesülő valósága és a térnek (a keletkezés helyének) fogalmi tételezése tetszik kozmológiai újdonságnak.

Eldönthetetlen, hogy valóban Timaiosz vagy pedig Platón teljesítménye-e a dialógus világértelmezése. Vonatkozik ez a második részre is, ahol az ideák és a végzet (*ananké*) küzdelméből a kettős – szellemivé és anyagivá silányult – világ kialakulása a téma, a magyarázatban pedig a matematikát (az [arányelméletet](#)) illeti elsőrendű szerep. Ma is vitatott kérdés, hogy Platón alkotó matematikus volt-e, maga a *Timaiosz* azonban az Eukleidész előtti görög matematika elsőrendűen fontos emléke.

Az arányelmélet alkalmazásával vizsgálja Timaiosz az ember testi és lelki felépítését is a harmadik részben, de hangsúlyozza, hogy az efféle vizsgálódás – minthogy nem a szellemi valóságra irányul – nem igazi tudomány, csupán a látszatvalóság rendszerezése a valószerűség szintjén.

Szókratész.

Jól van, Timaiosz, el kell fogadni kívánságodat. Csodálattal hallgattuk meg előjátékosodat; most tehát add elő a dallamot, amint következik.

VI.

Timaiosz.

Mondjuk el tehát, mi okból formálta meg a keletkezést s ezt a mindenséget az alkotó. Jó ő, a jóssággal pedig nem fér össze soha semmi irigység semmi tekintetben: ennek híjával lévén azt akarta, hogy minden a lehető leghasonlóbb legyen öhozzá. A keletkezésnek és a világnak ezt a forrását, mint a legjogosultabbat, bárki bízást elfogadhatja értelmes emberektől. Az isten

ugyanis azt akarta, hogy minden lehetőleg jó, hitvány pedig semmi sem legyen, ezért, minthogy mindent, ami csak látható volt, úgy vett át, hogy nem volt nyugalomban, hanem mozgott szabálytalanul és rendezetlenül, rendbe hozta rendtelenségéből, mert azt gondolta: mindenképpen különb a rend. Az pedig nem volt és nem lesz lehetséges, hogy a legjobb lény mást cselekedjék, mint a legszebbet: megfontolás útján pedig azt találta, hogy a természettől fogva látható dolgok közül egészében véve semmi, ami híjával van az észnek, nem lehet szebb az eszesnél; ész pedig lélek nélkül nem keletkezik senkiben. E megfontolás alapján, észet oltva a lélekbe s lelket a testbe, építette fel a mindenséget, hogy oly művet alkosson, mely természeténél fogva a lehető legszebb és legjobb.

Így tehát a valószínű okoskodás alapján azt kell állítani, hogy ez a világ valóban lelkes és eszes élőlényé lett az isten gondviselése folytán.

Ez után az alapvetés után arra a kérdésre kell megfelelnünk, ami ebből következik: melyik élőlény hasonlatosságára építette fel az alkotót? Hogy valami részlegesnek a mintájára, azt nem tarthatjuk hozzá méltónak – mert tökéletlenhez hasonlítva semmi sem lehet szép –; aminek ellenben a többi élőlény egyenként és fajok szerint része, ahhoz – bátran feltehetjük – ő a leghasonlóbb mindenek között. Az ugyanis magában foglalja az összes elgondolható élőlényeket, miként ez a mi világunk bennünket s ahány egyéb élőlény csak látható, magában egyesít. Az isten tehát az elgondolhatók közül a legszebbhez és mindenben tökéleteshez hasonlót akarván létrehozni, egy látható élőlényt formált, mely magában foglal minden élőlényt, ahány csak a természet szerint vele születik.

De vajon helyesen beszéltünk-e egy világról, vagy határtalan sokról kellett volna inkább szólnunk? Egy a világ, ha ugyan mintaképe szerint van felépítve. Mert az, ami minden elgondolható élőlényt magában foglal, másodmagával nem állhat fenn; mert akkor ismét kellene lennie fölöttük egy másik élőlénynek, aminek ők ketten csak részei; s akkor már helyesebb volna azt mondani, hogy nem kettőjükhöz, hanem ahhoz, ami őket magában foglalja, hasonlatos ez a világ. Hogy tehát a mi világunk egyetlenségében is hasonló legyen a teljes és tökéletes élőlényhez, ezért sem két, sem számtalan csillagvilágot nem formált az alkotó, hanem egy és egyetlennek született, van és lesz ez a világ.

VII.

Ami keletkezik, annak testinek, láthatónak és tapinthatónak kell lennie; tűz nélkül pedig semmi sem látható, szilárdság nélkül pedig nem tapintható, szilárdság pedig nincs föld nélkül; ezért kezdetben tűzből és földből formálta isten a mindenség testét. De pusztán kettőt harmadik nélkül megfelelően egyesíteni lehetetlen; kell, hogy valami kötelék legyen közöttük középen, amely kettőjüket összetartja. A kötelékek között pedig az a legszebb, amely önmagát és az összekötött dolgokat a legjobban eggyé teszi; s természettől fogva az arányosság az, mely ezt legszebben teljesíti. Mert mikor három egész szám közül – akár köb-, akár négyzetszámokról van szó – a középső úgy aránylik az utótaghoz, miként az első tag a középsőhöz, és megfordítva is: miként az utótag a középsőhöz, úgy viszonylik a középső az elsőhöz, akkor, ha a középső lesz első és utótaggá, az utó és első tag viszont középsőkké, mindezek szükségképpen felváltva ugyanazt a szerepet töltik be, s így egymással azonossá lévén, mindnyájan eggyé lesznek. Ha tehát a világ testének síknak kellett volna lennie, minden mélység nélkül, egy közeparányos is elég lett volna, hogy a két szélsőt önmagával összekösse. Minthogy azonban szilárd testnek kellett lennie, szilárd testeket pedig sohasem, egy, hanem mindig két közeparányos köt össze: így a tűz és föld közé a vizet és levegőt tette az isten, egymáshoz képest lehetőleg ugyanabban az arányban alkotva meg őket, hogy miként

a tűz aránylik a levegőhöz, úgy viszonyuljon a levegő a vízhez, s mint a levegő a vízhez, úgy a víz a földhöz. Így kötötte össze és egyesítette a látható és tapintható eget. Ennek folytán négy ilyen alkatrészből keletkezett a világ teste, összhangba jutva az arányosság által és szeretet ébredve benne ennek folytán, úgyhogy, mint önmagával azonossá vált egész, senki más által fel nem bontható, csak az által, aki összekötötte.

E négy mindegyikét teljes egészében fölhasználta a világ fölépítése. Mert az összes tűzből, vízből, levegőből és földből állította össze az alkotó, s nem hagyta kívül egyiküknek sem valamely részét vagy képességét, meggondolva azt, hogy először is a lehetőség szerint egészen teljes és tökéletes élőlényé legyen, teljes és tökéletes részekből; továbbá egyetlen, minthogy nem maradtak fenn részek; amelyekből egy másik ilyen keletkezhetnék; végül, hogy öregség és betegség ne érje, mert figyelembe vette, hogy ha összetett testet a meleg és hideg s minden, aminek csak erős hatása van, kívülről körülvesz és alkalmatlan időben megtámad, fölbontja és betegséget, öregséget okozva, elpusztítja. Ebből az okból és okoskodásból kifolyólag ezt az egy, egész világot minden alkatrész teljes fölhasználásával teljes tökéletessé, öregségtől és betegségtől mentessé építette fel.

Alakot pedig olyat adott neki, ami illik hozzá és lényével rokon. Ahhoz az élőlényhez pedig, mely minden élőlényt magában kell hogy foglaljon, az az alak illik, mely minden alakot magában foglal: ezért gömb alakúra – mely középtől a felületéig minden irányban egyenlő távolságra van – és kerekdedre formálta meg, mert ez az alak a legtökéletesebb és önmagához mindenütt leghasonlóbb az összes alakok közül – abban a véleményben, hogy százszor szebb az egyenletes a nem egyenletesnél. Kívülről is körben teljesen simára dolgozta ki sokféle okból. Először is szemre nem volt szüksége, hiszen semmi látható dolog nem maradt kívül; de hallásra sem, mert hallható sem maradt rajta kívül: és levegő sem terült el körülötte, mely belélegzést igényelt volna, sem semmiféle szervre nem szorult, amellyel a táplálékot magához vegye, s a már megemésztettet eltávolítsa. Mert semmi sem távozik el belőle és nem is jut belé sehonnan – hisz nincs is, ami bejuthasson –, mert tervszerű művészet folytán olyan lett, hogy önmagát táplálja saját bomlásával, és minden hatás és minden cselekvés benne és tőle magától történik. Mert alkotója azt gondolta, hogy különb lesz, ha elégséges önmagának, mint ha másokra szorul. S úgy gondolta, hogy nem kell őt feleslegesen ellátni kézzel, mert sem fogásra, sem védekezésre nem használhatja, de lábbal sem s egyáltalában semmi járásra való segédeszközzel. Mert a testének megfelelő mozgást adta neki: a hét közül azt,^a mely legközelebb állt az észhez és gondolkodáshoz; ezért úgy alkotta meg, hogy egyenletesen, ugyanazon a helyen, önmagában, körben forogva mozogjon; a többi hat mozgást pedig valamennyit távol tartotta tőle s nem engedte, hogy azok módjára bolyongjon. Minthogy pedig e körforgás számára nincs lábra szüksége, láb és lábszár nélkül valónak alkotta meg.

- ^aa hét mozgás – körforgás, balra, jobbra, hátra, előre, lefelé és fölfelé való mozgás.

VIII.

Minthogy mindezt meggondolta az örökkévaló isten az egykor születendő isteni lényre vonatkozólag, ezért sima, egyenletes, középpontjától számítva mindenfelé egyenlő, egész és teljes testet alkotott teljes és tökéletes testekből.

Lelket tett a közepébe és kiterjesztette az egészre, sőt kívülről is vele vette körül a világ testét. Így rendezte be a körben keringő, egyetlen, egyedülálló világot, amely kiválóságánál fogva teljes önmagában, semmi másra nem szorul, hanem önmagát eléggé ismeri és szereti. Mindezek által boldog istenné alkotta őt.

A lelket azonban, noha mi most később kezdtünk róla beszélni, isten nem utólag alkotta meg – mert összetételükkor nem engedte volna, hogy az idősebb álljon az ifjabb uralma alatt –, hanem mi, akik nagyon függünk a véletlentől, most is csak találmokra beszélünk; isten azonban mind keletkezés, mind érték dolgában előbbinek és idősebbnek alkotta meg a lelket a testnél, az urat és parancsolót alárendeltjénél, a következő alkatrészekből a következő módon.

Középen az oszthatatlan és mindig ugyanabban az állapotban levő lét, és a testekben keletkező, osztható lét között a létnek egy harmadik formáját vegyítette össze e kettőből. Az Azonos és a Más természetének esetében is ugyanilyen módon készített olyan keveréket, amely középen van az ő oszthatatlan, illetve a testekben osztható fajtájuk között. És vette hármójukat s mindet összevegyítette egyetlen formává; a Más, mely nehezen akart vegyülni, erőszakkal egyesítvén az Azonossal. Miután pedig összevegyítette őket a Lét segítségével, és a háromból egyet csinált, ismét felosztotta ezt az egészet annyi részre, amennyire kellett, de mindegyik rész az Azonos, a Más, és a Lét vegyülete volt.

S így kezdte el az osztást. Először egy részt vett el az egészből, ezután vette ennek a kétszeresét, a harmadik rész pedig másfélszerese volt a másodiknak és háromszorosa az elsőnek; a negyedik kétszerese a másodiknak, az ötödik pedig háromszorosa a harmadiknak, a hatodik nyolcszorosa az elsőnek, végül a hetedik huszonnéhszerese az elsőnek.

Azután pedig kitöltötte a kétszeres és háromszoros intervallumokat, további részeket vágván el az eredeti keverékből és tévén középre közéjük: úgyhogy mindegyik intervallumban két középtag van: az egyik az, amely kültagjainak egyikét annak ugyanazon törtrészával haladja meg, mint amekkora törtrészával a másik kültag öt meghaladja; a másik középtag pedig az, mely ugyanazzal a számmal haladja meg az egyik kültagot, mint amennyivel haladja őt meg a másik. A középarányosok e kötelékei folytán az előbbi intervallumokban olyan intervallumok keletkeztek, melyeknek arányai 3:2, 4:3, 9:8; s ekkor a 9:8 intervallumával töltötte ki az összes 4:3 viszonyú intervallumokat, úgyhogy mindegyikben megmaradt egy rész, s ennek a megmaradt rész intervallumának határoló tagjai szám szerint úgy aránylanak egymáshoz, mint 256:243. Így aztán a vegyületet, amelyből ezeket a részeket levágta, teljesen fölhasználta már.

S ezt az egész készítményt hosszában kettévágva, mindkettőt középpontjukban egymáshoz illesztette khi (χ) alakban, majd mindkettőt egy-egy körre hajlította össze, úgyhogy önmagukkal és egymással is eredeti metszőpontjukkal átellenben találkoztak.

S körülvette őket az egy helyben körben forgó egyenletes mozgással; és az egyik kört kívülre, a másikat belülre helyezte. A külső kör mozgását az Azonos mozgásának nevezte, a belső körét pedig a Más mozgásainak. Mármost az Azonosnak a körmozgását az oldal mentén – jobb felé irányította, a Másét pedig az átló mentén – balra, de felsőbbiséget adott az Azonos és Hasonló körforgásának: mert csakis őt hagyta meg osztatlanul, a belső körmozgást ellenben hét nem egyenlő körre hasította hat vágással, melyek közül külön-külön mindegyik a kétszeres és háromszoros intervallumnak felelt meg és három volt mindkét intervallumból. Úgy rendelkezett, hogy a körök egymással ellenkező irányban forogjanak, háromnak a sebessége hasonló legyen, négyé viszont egymáshoz és az előbbi háromhoz nem hasonló, bár arány szerint mozognak.

IX.

Miután pedig a lélek egész alkotmánya az alkotó kívánságának megfelelően jött létre, ezután ennek az alkotmánynak a belsejében alakította ki a testi mindenséget, és a kettőt összevonva

az egyiknek a közepét a másikéhoz illesztette. A lélek így a középponttól a csillagvilág legkülső köréig mindenütt összeszövődve s kívülről is körben véve körül a világot, önmagában forogva, elkezdte meg nem szűnő, értelmes életének isteni kezdetét örök időkre. S a világnak a teste látható lett, maga a lélek azonban láthatatlan, de része van az értelemben és a harmóniában, minthogy a legjobbnak alkotta meg alkotásai közül az, aki a legjobb az ésszel felfogható örök létezők közül.

Minthogy pedig az Azonosból, a Másból és a Létből, e három részből van összevegyítve és arányosan tagolva és összekötve, ezért, önmagába visszatérő körforgásában, akár olyasmit érint, aminek léte osztható, akár olyat, amié oszthatatlan, egész valóján át mozogván megmondja, hogy bármivel legyen is azonos vagy bármitől legyen is különböző valami, mihez viszonyítva és mennyiben és hogyan és mikor fordul elő, hogy akár a keletkező dolgok közül bármelyikhez viszonyítva, akár a mindig ugyanabban az állapotban levőkhöz való viszonyban azonos vagy rendelkezik az azonosság tulajdonságával, illetve különböző vagy rendelkezik a különbözőség tulajdonságával. Amikor az önmagától mozgóban szó és hang nélkül keletkező beszélgetés – mely egyformán igaz, akár arra vonatkozik, ami más, akár arra, ami azonos – az érzékelhetőről szól, és a Más köre rendben mozogva, hírt ad róla az ő egész lelkének, akkor megbízható és igaz vélemények és hiedelmek keletkeznek; mikor pedig az értelemmel felfoghatóról szól és az Azonos köre gördülékeny keringésével jelenti, akkor szükségképpen belátás és tudás az eredmény. S ha valaki azt, amiben e kétfajta ismeret keletkezik, valaha másnak nevezné, mint léleknek, akkor állítása minden lehet, csak éppen igaz nem.

X.

Mikor az atya, aki nemzette, látta, hogy mozog és él az örökkévaló istenek számára létrejött szentély, örvendezett, és örömeiben arra gondolt, hogy mintaképéhez még hasonlóbbá tegye. Amint tehát az: örökkévaló élőlény, úgy ezt a mindenséget is, amennyire csak lehet, olyanná igyekezett alkotni. Annak az élőlénynek természete örökkévaló: ezt a született világra tökéletesen ráruházni nem volt lehetséges; azt gondolta ki tehát, hogy mozgó képmását alkotja meg az örökkévalóságnak, és berendezvén az eget, ezzel megalkotja az egységben megmaradó örökkévalóság szám szerint tovahaladó Örök képmását, amelynek mi az idő nevet adtuk. A napokat és éjeket, hónapokat és éveket ugyanis, melyek nem voltak meg az ég születése előtt, akkor, az ég megalkotásával együtt, hívta életre; az idő részei mindezek, mint a „volt” és a „lesz” is az időnek vele együtt keletkezett fajtái, amelyeket azonban észrevétlenül, helytelenül átviszünk az örökkévaló létre is. Mert az örökkévalóról azt mondjuk, hogy volt, van és lesz, pedig őhöz valójában csak a „van” illik; a „volt” és a „lesz” pedig csupán az időben haladó keletkezésre illik, hiszen ezek: mozgások; ami ellenben mindig ugyanabban az állapotban marad mozdulatlanul, az sem idősebbé, sem ifjabbá nem lehet az időben, sem úgy, hogy valaha lett volna, sem úgy, hogy most lett, sem pedig, hogy a jövőben lesz majd azzá; és egyáltalán semmi sem illik hozzá, amit a keletkezés ruház rá az érzéki világban mozgó dolgokra: ezek az időnek a fajtái, mely az örökkévalóságot utánozza és szám szerint gördül tova körforgásában. Éppígy helytelenek az olyan kifejezések is, hogy van valami keletkezett vagy keletkező vagy keletkezendő dolog, és hogy van olyasmi, ami nem létezik: egyik sem pontos kifejezés. De talán nem ez az alkalmas pillanat, hogy ezeket pontosan megvitassuk.

XI.

Az idő tehát az éggel együtt jött létre, hogy együtt születve együtt is bomoljanak fel ha ugyan felbomlanak valaha az örökkévaló természet mintájára, hogy ahhoz a lehető leghasonlóbb legyen: a mintakép ugyanis az egész örökkévalóságban létezik, ez pedig az egész időn át mindvégig keletkezett, van és lesz.

Az istennek tehát az idő keletkezésére vonatkozó ilyen megfontolásából és szándékából, hogy létrejöjjön az idő, megszületett a Nap, Hold és öt más csillag, melléknevük: bolygó, hogy az idő számait meghatározzák és megőrizzék s mindegyiküknek testét megalkotva, az isten behelyezte őket azokba a körpályákba, melyekben a Más körforgása halad, a hét pályába hetet: a Holdat a Föld körül levő első körbe, a Napot a másodikba a Föld fölött, a Hajnalcsillagot és a Hermésznek szentelt bolygót oly körökbe, melyek a Nap körével egyenlő sebességgel forognak, de azzal ellentétes erőt kaptak: ezért a Nap, a Hermész és a Hajnalcsillag^b kölcsönösen utoléri egymást és utoléretnek egymástól. Ha aztán valaki annak akarna végére járni, hogy a többi bolygót hová s mi okból helyezte el az isten, ennek a megbeszélése – mellékes létére – több dolgot adna annál, aminek kedvéért szóba jött. Ez tehát talán később, ha egyszer ráérünk, részesül méltó kifejtésben; miután tehát mindegyik azok közül az égitestek közül, melyeknek hivatása együtt megalkotni az időt, a neki megfelelő pályára jutott, és lelkes kötelékekkel megkötött testük élővé lett s megtanulta a rábízott mozgást, a Más körének mozgását követve – amely ferdén áll és az Azonos pályáján áthalad és annak uralma alatt áll –, egyikük nagyobb, másikuk kisebb kört ír le, és gyorsabban forognak a kisebb körben, lassabban a nagyobb körben mozgó. Az Azonos körének forgása folytán úgy tűnik fel, mintha a leggyorsabban haladókat utolérnék a lassabban haladók, noha a valóságban fordítva van; az Azonos köre ugyanis az összes köröket spirális alakúvá forgatván – minthogy egyszerre két síkban, ellenkező irányban haladnak –, úgy tűnik fel, hogy amelyik az Azonos körétől, mely a leggyorsabb, leghaladtabban távolodik el, marad hozzá gyorsaságban a legközelebb.

- ^ba Hajnalcsillag (Vénusz) és a Hermész (Merkúr) hol mint esti, hol mint hajnali csillagok tűnnek fel.

Hogy világos mértéke legyen egymáshoz viszonyított lassúságuknak és gyorsaságuknak, mellyel a nyolc körpályán haladtak, fényt gyűjtött fel az isten a Földtől számított második körpályán, amelyet Napnak nevezünk, hogy fényt árásson az egész égre, és részesüljenek a Számban azok az élőlények, akik erre méltók, megtanulván az Azonos és Hasonló körforgásából. Így, ilyen körülmények folytán jött létre éj és nap, mint az egyetlen, legértelmesebb, körforgásnak szabályos ismétlődése; továbbá a hónap, miután a Hold körüljárva a maga körét, utoléri a Napot; végül az év, ami alatt a Nap körülmegy a maga körén. A többi bolygó periódusát azonban az emberek, kivéve egynéhányat a sok közül, nem vették észre, s így el sem nevezik, sem egymással össze nem mérik őket, számszerűen kutatva, úgyhogy úgyszólván nem is tudják, hogy ezeknek az elképesztő sokaságú és csodálatosan bonyolult bolyongásai is időt alkotnak. Mégis, nem kevésbé belátható, hogy az idő teljes száma akkor tölti ki a teljes évet, amikor mind a nyolc körforgás egymáshoz viszonyított gyorsasága együtt végződve betetőzést nyer az Azonosnak és egyenletesen haladónak körével mérve. Így és ezért születtek meg mindazok a csillagok, melyek az égen haladva visszaforduló mozgást^c végeznek, hogy a mindenség minél hasonlóbb legyen az ésszel felfogható tökéletes élőlényhez örökkévaló természetének utánzásában.

- ^ca bolygókét

XII.

Más egyebekben is – egészen az idő megszületéséig – mintaképének hasonlatosságára alkottatott a mindenség, de abban a tekintetben, hogy nem foglalta magában az összes élőlényeket, még különbözött tőle. Ezért megalkotta azt, ami belőle hátravolt, a mintakép természetéhez híven formálva meg. Miként tehát az Ész szemléli az Élőlényben levő fajtákat, hogy hányan vannak ezek és milyenek – úgy gondolta, hogy ugyanennyit és ugyanilyeneket kell a világnak is magában foglalnia. Négyen vannak: egyik az istenek égi nemzedéke, a másik szárnyas és a levegőben él, a harmadik a vízi, a negyedik a gyalogjáró, szárazföldi fajta.

Az isteni lények fajtáját legnagyobbbrészt tűzből alkotta meg, hogy a legfényesebb és a legszebb legyen, s a mindenség mintájára szép kerekdeddé tette, és behelyezte a legfőbb értelemben, hogy azzal együtt haladjon, körben szétosztva őket körül az egész égen, igazi díszül az egészen végighímezve. Mozgást pedig kettőt adott mindegyiknek: az egyiket egy helyben, mindig azonos módon, mert ugyanazokról mindig ugyanazt gondolja, a másikat pedig előre, mert uralkodik felette az Azonosnak és Hasonlónak körforgása; a többi öt mozgást illetőleg mozdulatlanok és nyugalomban vannak, hogy mindegyikük a lehető legtökéletesebb legyen. Ebből az okból keletkeztek tehát azok a csillagok, melyek bolyongás nélküli, örök isteni élőlények és örökké megmaradnak egy helyben való, azonos forgásukban;^d amelyek pedig pályájukon visszafordulnak és ide-oda bolyonganak, úgy keletkeztek, miként előzőleg mondtuk.

A Földet pedig, a mi tápláló anyánkat, mely elfordul a mindenségen áthúzódo tengely körül, örév és mesterév tette az éjnek és napnak, mint elsőt és legtiszteletreméltóbbat azok közül az istenek közül, akik az ég belsejében születtek.

- ^daz állócsillagok

De leírni e csillagok kartancát, egymás melletti helyzetüket és köreiknek hátrálásait, majd előrehaladásait, továbbá, hogy kapcsolódások alkalmával ez isteni lények közül melyek jutnak egy látóvonalba, és hányan átellenbe, hogy egymás mögé és egymás elé kerülve, bizonyos időnként elsötétülnek számunkra, majd ismét feltűnve félelmet okoznak és jelt adnak a jövőndő felől azoknak, akik nem tudnak értelmesen gondolkozni – mindezt elmondani anélkül, hogy látnánk ezeknek az utánzatait, hiábavaló fáradság volna; de ennyi elég is nekünk és legyen vége annak, amit a látható és keletkezett istenek természetéről mondtunk.

XIII.

A többi isteni lényről beszélni és megismerni születésüket, meghaladná a mi erőnket; de hinnünk kell azoknak, akik régebben szóltak róluk, hiszen ők – mint mondják az istenek leszármazottai, s így nyilván ismerik a saját őseiket; lehetetlen, hogy ne higgyünk az istenek gyermekeinek, még ha valószínű vagy éppen szükségszerű bizonyítékok nélkül beszélnek is; de minthogy azt mondják, hogy családi dolgaikról adnak hírt, a szokást követve hinni kell nekik. Őket követve, számunkra tehát így legyen és így szóljon ezeknek az isteneknek a származása. Uranosz^e és Gaia^f gyermekei Ókeanosz és Téthüsz, ezekéi pedig Phorküsz, Kronosz és Rhea s testvéreik, Rheától származnak végül Zeusz és Héra s mindnyájan, akiket a hagyomány szerint testvéreikként ismerünk, továbbá ezeknek a gyermekei. Miután tehát létrejöttek az istenek mindnyájan, mind azok, akik láthatóan végzik körforgásukat, mind azok, akik csak akkor mutatkoznak, ha akarnak – így szólt hozzájuk e mindenség alkotója:

- ^e*Uranosz* – az Ég istene, Kronosz apja, Zeusz nagyapja. Az egyik legősibb isten. Kronosz megfosztotta férfiasságától, majd letaszította a trónról.
- ^f*Gaia* – a Föld istennője, Uranosz felesége, a titánok – köztük Kronosz – anyja.

– Istenek! Amely isteneknek az alkotója és amely dolgoknak az atyja én vagyok, mindazok tölem származván, felbonthatatlanok, ha én nem akarom felbontani. Noha minden, ami össze van kötve, felbontható – azt, ami szépen össze van illesztve és jó állapotban van, csak gonoszság akarhatja felbontani; ezért, miután születtetek, halhatatlanok és teljességgel felbonthatatlanok ugyan nem vagytok, de egyáltalán nem fogtok felbomlani és nem éritek el a halál osztályrészét, mert az én akaratomban még nagyobb és hatalmasabb köteléket nyertetek azoknál, amelyek születésetekkor összekötöttek benneteket. Most tehát hallgassátok meg, amit szavaimmal megvilágítok nektek. Még hátravan három halandó faj, ami még nem született meg, ezek híján pedig a világ csonka lenne, mert nem foglalja magában az élőlények összes nemét; pedig magában kell foglalnia, ha teljesen tökéletes akar lenni. De ha ezek általam jönnének létre és részesülnének az életben, akkor egyenlők lennének az istenekkel; hogy tehát halandók is legyenek s ez a mindenség valóban mindenség legyen, természeteteknek megfelelően ti fogjatok hozzá az élőlények megalkotásához, s utánozzátok az én képességemet, melyet a ti alkotásotoknál tanúsítottam. És amely tekintetben megilleti őket az, hogy a halhatatlanokkal egy elnevezésük legyen, ezt az isteneknek mondott részt – amely vezérlője közöttük azoknak, kik mindig az igazságosságot és titeket akarnak követni – elvetvén a magot és a kezdő lépést megtéve – én adom hozzájuk; a többi azonban rátok vár, hogy ti szőjétek hozzá a halhatatlanhoz a halandót s így alkossátok meg az élőlényeket, hozzátok létre őket, táplálékkal növeljétek, s ha elenyésznek, ismét fogadjátok be.

XIV.

Így szólt, és ismét az előbbi vegyítő edénybe, amelyben a mindenség lelkét elegyítve vegyítette, öntötte az akkor említett alkatrészek maradványait, bizonyos tekintetben ugyanúgy vegyítve őket, de már nem voltak ugyanolyan tisztaságúak, hanem másod-, harmadrangúak. Összevegyítve az egészet, a csillagokkal egyenlő számú lélekre tagolta, s mindegyik lelket egy-egy csillaghoz rendelte s mintegy kocsióra ültetve, megmutatta nekik a mindenség természetét és elmondta nekik a sors törvényeit, hogy első megszületésük egyformára legyen berendezve mindnyájuknak, hogy általa egyik se rövidüljön meg, s így, ha majd mindegyiküket az időknek egy-egy megfelelő szerszámára szórja szét, ők legyenek a legistenfélőbbek az élők között; s minthogy kettős az emberi természet, az erősebb nem olyan legyen, amit később férfinak neveznek. Minthogy pedig szükségképpen testbe vannak beültetve és testük részben gyarapodik, részben kopik, szükséges, hogy először is mindnyájukban egy azonos és vele született érzőképesség keletkezzék e heves benyomások következtében, másodsor a gyönyörrel és fájdalommal vegyük szerelem, ezenkívül pedig a félelem és harag, és minden, ami velük összefügg vagy velük ellentétes természetű. S ha ezeken az indulataikon uralkodnak, igazságosan fognak élni; ha pedig azok vesznek erőt rajtuk, igazságtalanul.

S aki jól élt a neki kiszabott életben, visszatérve a vele társult csillagon lévő lakásába, boldog és ahhoz hasonló életben lesz része; de ha elvétí ezt, akkor nőnek természetét ölti magára a második születésekor, s ha ekkor sem hagy fel hitványságával, akkor – romlottságának fajtája szerint – jellemének hasonlatossága alapján változik át valami ilyen természetű állattá, és meg nem szabadul különféle szenvedéseitől, míg csak a benne levő Azonos és Hasonló körforgása magával nem ragadja, s így azt a sokféle zavaros, értelmetlen tömeget, amely később nőtt

hozzá tűzből, vízből, levegőből és földből, értelmével le nem győzi, s így eredeti legjobb állapotát újból el nem éri.

S miután mindezeket a törvényeket megállapította számukra, hogy ne lehessen őt okolni amazok későbbi hitványságáért, elvetette a lelkeket részben a Földre, részben a Holdra, részben az Idő többi eszközeire; s most, a vetés után az ifjú istenekre bízta, hogy halandó testeket formáljanak, s azonfelül aminek az emberi lélekhez még hozzá kell járulnia, azt és ami ezzel együtt jár, megalkossák és vezessék – és így a halandó lényt a lehetőség szerint a legjobban és legszebben kormányozzák, kivéve azt az esetet, ha bajainak önmaga az oka.

XV.

Az isten most már mindezeket elrendezvén, megmaradt a lényének megfelelő állapotban, eközben gyermekei megértették és követték atyjuk utasításait. S átvén a halandó lény halhatatlan kezdetét, az ő alkotójuk mintájára a tűznek, földnek, víznek és levegőnek részeit a világtól kölcsönkérve – hiszen majd újra visszakerülnek oda –, eggyé illesztették össze, de nem olyan felbonthatatlan kötelékekkel, amilyenek őket magukat összetartották, hanem kicsiségük folytán láthatatlan nagyszámú szegecskével kapcsolva össze, mindezekből eggyé alkotva meg minden egyes testet, s így a halhatatlan lélek körforgásait a test be- és kiömlő folyamába helyezték.

Azok összeköttetésbe jutva e nagy folyammal, egyik fél sem jutott uralomra, hanem erőszakosan kölcsönösen magukkal akarták sodorni egymást, úgyhogy mozgott ugyan az egész lény, de rend és értelem nélkül haladt, ahogy épp a véletlen hozta magával, mert megvolt mind a hat mozgása: előre-hátra, továbbá jobbra-balra, fel és le; tehát mind a hat irányban összevissza mozgott. Mert bőséges volt már az odaözönlő és a lefolyó ár is, mely a táplálékot szolgáltatja, de még nagyobb zavart okoztak a rájuk zúduló dolgok hatásai, mikor történetesen külső, idegen tűzzel ütközött össze valamelyiknek a teste, vagy a föld szilárdságával, majd a víz sikamlós nedvességével, vagy a levegőben kavargó szélvész ragadta meg. Mindezek hatása következtében a mozgások a testen át a lélekbe jutottak és megrohanták: éppen ezért a benyomásokat később érzeteknek nevezték, s így hívja őket ma is mindenki. Ezek tehát már akkor, a szóban forgó időpontban is igen sok és nagy mozgást okoznak; a szüntelenül folyó áramlattal együtt pedig megmozgatván és erőszakosan megrázzván a lélek körforgásait, az Azonos körét teljesen megbénították, minthogy vele ellenkező irányban folynak és megakadályozták, hogy haladjon és vezessen; s a Más körét pedig összezavarták, úgyhogy a kétszeres és háromszoros sornak három-három intervallumát és a 3:2, 4:3 és 9:8 viszonyú középarányosokat és kötelékeket – miután teljesen csak az oldhatta volna fel őket, aki összekötötte – minden irányban összevissza forgatták, s minden lehetséges törést és romlást vittek végbe a körökben: úgyhogy egymással nagy nehezen összefüggésben maradva haladnak ugyan, de arány és rend nélkül, egyszer szembe egymással, máskor keresztbe, végül fejtetőre állítva: mint mikor valaki feje tetejére állva, fejét a földre, lábát felfelé nyújtva támasztja valamihez – ebben az állapotban, ami az illetőnek jobbra, az a nézőknek balra lévőnek látszik és fordítva. Ha tehát a lélek körforgásai ezt és más ilyen heves benyomásokat szenvednek, midőn az Azonos vagy a Más neméhez tartozó külvilágbeli dologgal kerülnek össze, akkor azt, ami valamivel azonos vagy valamitől különböző, a valósággal ellentétesen nevezik el és így hazuggá és értelmetlenné lesznek, és nincs közöttük egyetlen körforgás sem, amely uralkodnék vagy vezetne; hanem a kívülről jövő érzéki benyomások megrohanják és magukkal sodorják őket is, és a lélek egész testi burkát is. Akkor a körforgások – pedig le vannak győzve – uralkodni látszanak.

E viszontagságok következtében lesz most is, mint kezdetben is, a lélek, első ízben értelmetlenné, mikor haladó test kötelékébe jut. Midőn azonban a növekedés és táplálék folyama már nem önti el olyan bőségben, a körforgások ismét elérve a szélcsendet, a maguk útján járnak s az idő haladtával mindjobban megszilárdulnak: akkor már mindegyik kör természetes alakja szerint halad, így a körforgások helyreigazodnak s a Mást és az Azonost helyesen nevezve meg, birtokosukat értelmessé teszik. S ha azután még a nevelés helyes tápláléka is segítségére van, teljesen és tökéletesen egészséges lesz, mert kikerüli a legnagyobb betegséget. Ha ellenben ezeket elhanyagolta, bénán haladva át az életen, tökéletlenül és értelmetlenül tér vissza az Alvilágba. De erre majd valamikor később kerül sor; azonban a most vázoltakat pontosabban meg kell tárgyalnunk, s azt is, ami ezt megelőzi; a test keletkezését alkatrészenként és a lélek keletkezését, minő okok és micsoda isteni előrelátás folytán jött létre – mindig a legvalószínűbb magyarázathoz tartva magunkat, kell ezeken a fejtegetéseken áthaladnunk.

XVI.

Tehát a két isteni körpályát, a mindenség kerekded alakját utánozva, gömb alakú testbe zárták, melyet most fejnek nevezünk: ez a legistenibb bennünk és összes testrészeink ura. Az ő szolgálatára illesztették össze s adták melléje az egész testet az istenek, gondoskodva arról, hogy valamennyi mozgásban részesüljön. Hogy tehát a fej ne legyen kénytelen az emelkedésekkel és mélyedésekkel tarkított földön görögni tanácstalanul, hogyan haladjon át az egyikken, hogyan jusson ki a másikból, járművet adtak neki segítségül: ezért lett hosszúkás a test és nőtt rajta négy kinyújtható és behajlítható végtag, így gondoskodott az isten mozgásáról. Ezekkel megkapaszkodva és ezekre támaszkodva, képes lett arra, hogy minden terepen áthaladjon, felül hordva legistenibb és legszentebb részünknek székhelyét. Láb és kéz tehát így és ezekből az okokból nőttek mindnyájunkon; s minthogy az istenek azt gondolták, hogy az elülső a hátsónál becsesebb és uralkodásra méltóbb, járásunk java részét ebben az irányban adták. Kellett tehát, hogy az emberi test elülső része meghatározó vonások által meg legyen különböztetve. Ezért először is a fejbőrnek erre az oldalára helyezték az arcot s ide illesztették be a szerszámokat a lélek minden előrelátó tevékenysége számára, s úgy rendezték be, hogy ez részesüljön a vezetésben: a természettől elől lévő.

E szerszámok közül először is a fényhozó szemet építették fel, ilyen terv alapján illesztve az arcba. Úgy rendezték be, hogy a tűznek az a fajta, amelyik égetni nem tud, de szelíd fényt nyújt, váljék minden egyes nappalnak a saját testévé. Mert a bennünk lévő tiszta tűz rokona ennek, s úgy intézték, hogy az a szemén át áradjon; a szemet a maga egészében, de leginkább a közepét simára és tömörre sajtolták össze, úgyhogy visszatart minden mást, ami csak sűrűbb, s csak az ilyet hagyja tisztán átszivárogni. Midőn tehát nappali fény van a látás árama körül, akkor hasonló a hasonlóhoz ömölvén ki, összeolvad vele s egy homogén test képződik a szem előtt egyenes irányban, amerre csak a belülről jövő fény összeütközik valamivel, ami a külső tárgyakról jut útjába. S minthogy teljesen homogén, egész hosszában eltérjed az érzékelés, s így, amihez csak ér és ami őt megérinti, az ebből származó mozgásokat az egész testen át adja a lélekig, s így kelti azt az érzetet, amelyet látásnak nevezünk.

De mikor a vele rokon tűz az éj sötétjébe tűnik el, akkor a szem tüze el van szigetelve; mert tőle különbözővel jutván érintkezésbe, önmaga is megváltozik és kialszik, mert nem nőhet össze a környező, tűz híján levő levegővel. Így látni megszűnik, sőt elhozza az álmot: mert az istenek a szem védelmére kitalálták a szemhéjakat, s amikor ezek lecsukódnak; visszaszorítják a benne levő tűz erejét, s ez akkor a bent levő mozgásokat oszlatja szét és egyenlíti ki, s e kiegyenlítés folytán nyugalom áll be; s ha nagyfokú ez a nyugalom, álomtól

alig zavart alvás lep meg; ha azonban bizonyos nagyobb mozgások maradtak meg, akkor, amilyenek és amely helyeken maradnak meg e mozgások, olyan és akkora intenzitású álmokképeket szoktak kelteni, amelyek belső hasonmások, s amelyekre visszaemlékezünk, mikor a külső világban felébredtünk.

A tükörképek és egyáltalán a fényes, sima felületek jelenségeit belátni ezek után nem nehéz. Ugyanis a belső és külső tűznek egymással való egyesüléséből – minthogy szintén eggyé lesznek minden egyes esetben a sima felületen és sokféleképpen átalakulnak – szükségképpen mutatkoznak mindezek a jelenségek, minthogy az arcon levő tűz a látást kísérő tűzzel a sima, fényes felületen szilárd képpé olvad össze. Mármost a bal jobbnak látszik, minthogy a látósugár ellentétes részeivel ellentétes részek jönnek érintkezésbe, az összetalálkozás megszokott módjával ellenkezőleg. Viszont a jobb jobbnak, s a bal balnak látszik, midőn a látósugár összevegyülvén a másikkal, amivel össze szokott vegyülni, átugrik, s ez akkor történik, midőn a tükör sima felülete, mindkét oldalán kimagasodva a síkból, a látósugár jobb oldalát balra taszítja s a másikat a másik irányba. Végül ugyanez a tükör arcunkhoz képest hosszában fordítva mindent feje tetejére állítva mutat, mert most a fény alsó részét fölfelé, felső részét viszont lefelé taszítja.

De mindezek csak segédokok, melyeknek szolgálatát fölhasználja az isten, hogy a lehetőség szerint a legjobb eredményt érje el. A legtöbb ember szemében azonban nem segédokoknak, hanem minden jelenség igazi okának látszanak azok, melyek lehűtik és felmelegítik, megszilárdítják és cseppfolyósítják a testeket és valamennyi hasonló jelenséget előidéznek. De az ilyen dolgoknak nem lehet sem terve, sem esze semmihez. Mert ki kell jelentenünk, hogy amit a létezők közül egyedül illet meg, hogy ésszel rendelkezék, az a lélek, ez pedig láthatatlan, a tűz, víz, föld és levegő pedig – valamennyien látható testek. Aki tehát belátásra és tudásra vágyik, annak az értelmes természetű okokat kell elsősorban kutatnia, s csak másodsorban azokat az okokat, melyek a dolgok azon osztályára vonatkoznak, amelyek másoknak köszönik mozgásukat és szükségképpen mozgásba hoznak másokat. Így kell tehát nekünk is cselekednünk: szólnunk kell ugyan az okok mindkét neméről, de külön azokról, amelyek belátás és értelem által a szép és jó dolgok alkotói, és külön azokról, melyek, az értelemről magukra hagyatva, mindenfajta rend nélkül taláalomra működnek.

Tehát a segédokokról, melyek bennünket a szemek ama képességéhez segítenek, melyben részesültek, eleget szólottunk. Azonban legnagyobb hasznunkra való művükről, amelyért az isten nekünk adományozta őket, kell ezután szólnunk. Tehát a látás véleményem szerint a legnagyobb haszon oka számunkra, mert a mindenségről most elhangzó beszédekből egy szót sem mondhattunk volna el, ha nem látjuk a csillagokat, a Napot, az eget. De látjuk a napot és éjt, a hónapokat és az évek körforgásait, a napéjegylenlőségeket és a napfordulókat, s mindez a szám megismeréséhez segít, s az idő fogalmát és a mindenség természetének kutatását adományozta nekünk: ezekből szereztük a filozófiát, aminél nagyobb jó istenek ajándékeként még nem jött s nem is fog jönni soha a halandók neme számára. Azt mondom tehát, hogy ez a szemtől származó legfőbb jó; mit zengedezzünk^g a többiről, amik kevésbé értékesek s amiknek elvesztésén a nem filozófus, ha megvakul, hiábavaló módon jajveszékelné! Mi csak maradjunk meg e mellett az ok mellett, hogy isten azért találta ki és adományozta nekünk a látást, hogy látva az Észnek az égen feltáruló körforgását, használjuk fel a gondolkodás bennünk lévő körmozgásai javára, melyek háborgatott voltuk dacára rokonok azokkal, az örökké zavartalanokkal; ezeket kikutatva és a számolásnak természetes helyességében részesülve s az isten teljesen tévút nélküli körforgásait utánozva, hozzuk rendbe a bennünk ingadozó mozgásokat.

- *⁹*mint Euripidész – A Phoinikiai nők című tragédia 1762–1763. soraira utal: „*Ám hiába, mit kesergek, mért is ejtek könnyeket? Istenekkirotta sorsod, ó, halandó, tűrjed el!*” (Kárpáty Csilla fordítása).

Ugyanezt mondhatjuk a hangról és hallásról, hogy evégből és e célból adták az istenek. Hiszen a beszéd is épp erre van rendelve, a legfontosabb részt adva hozzá; s a múzsai művészetből is, ami hang által hallásra alkalmas, a harmónia kedvéért adatott. Mert a harmónia, melynek mozgásai a lélek bennünk lévő körforgásaival rokonok, annak számára, aki ésszel él a múzsákkal, nem értelmetlen gyönyörűségekre való – mint ahogyan most tartják –, hanem a lélek bennünk diszharmonikussá vált körforgásának rendbe hozására és összhangja érdekében szövetségesül van adva a múzsák által; s a ritmust is, minthogy közülünk a legtöbbnek magatartása híjával van minden mértéknek és bájnak, ezekre segítőtársul adták a múzsák.

XVII.

Amin eddig áthaladtunk előadásunkban, abban – kevés kivétellel – az Ész formáló munkássága tárult fel; de ehhez hozzá kell még fűznünk azt is, ami a Szükségszerűség folytán keletkezett. Ugyanis e rendezett világ születése vegyületként: a Szükségszerűség és Ész egyesüléséből jött létre – mégpedig az Ész uralkodott a Szükségszerűség felett azzal, hogy rávette: tegyék a lehető legjobbá a keletkezők java részét; így – mivel a Szükségszerűség e tekintetben engedett az értelmes rábeszélésének – alakult meg kezdetben ez a mindenség. Ha tehát ezek szerint valaki a valóságnak megfelelően akarja elmondani, hogyan született meg ez a világ, a vegyületbe bele kell vennie a vakon bolyongó oknak fajtát is, hogyan mozgat természeténél fogva; így hát vissza kell fordulnunk, s aztán ugyanezen dolgoknak a másik nekik megfelelő kiindulópontját ragadva meg, mint annak idején az akkor szóban forgó kérdések tárgyalásakor, most is, ezeknek a kérdéseknek a tárgyalásainál is, ismét a kezdetnél kell kezdenünk.

Azt kell tehát szemlélnünk, hogy milyen volt a tűz, víz, levegő és föld természete önmagában, az ég keletkezése előtt, és milyen volt az állapotuk az ég léte előtt; hiszen eddig még senki sem tárta fel származásukat, hanem, mintha köztudomású volna, mi a tűz és a többi, őselemeknek nevezzük ezeket, mintha ők volnának a betűi a mindenség könyvének, holott még az sem illeti meg őket, hogy szótag gyanánt képzelje el az, aki csak kissé is gondolkozik. Most tehát ez legyen álláspontunk: a mindenség végső őselvéről vagy őselveiről – vagy bárhogyan is fogja fel ezeket valaki – most nem kell beszélnünk, mégpedig abból az egyetlen okból, hogy nehéz volna fejtegetésünk jelenlegi módszerével világossá tenni véleményünket. Sem ti ne tartsátok tehát kötelességemnek, hogy most erről beszéljek, sem magam nem tudnám elhítni magammal, hogy helyes próbálkozás volna ekkora feladatot magamra vennem; ragaszkodva tehát ahhoz, amit kezdetben mondtam: a valószínű okoskodások hatásköréhez, megpróbálom azt, ami az eddigi elméleteknél nem valószínűtlenebb, sőt valószínűbb, elmondani sorjában elejétől fogva az egyes dolgokról és összességükről. Valamely védelmező istent híva segítségül most is mondanivalóm kezdetén, hogy mentsen ki rendkívüli, szokatlan gondolatmenetünkből a valószínűség révébe, fogjunk hozzá ismét fejtegetésünkhöz.

XVIII.

De ez az újabb kiindulópontunk a mindenség vizsgálatában mélyrehatóbb megkülönböztetésen alapuljon, mint az előbbi; mert akkor csak két fajtát különböztettünk

meg, most pedig egy harmadikat is meg kell világítanunk. Az a kettő ugyanis elég volt előbbi fejtegetésünkhöz: az egyik, melyet mintakép gyanánt tettünk kiinduló alapul, ésszel felfogható és mindig egyformán létező; csak utánzata e mintaképnek a másik, keletkező és látható. Harmadikat azonban akkor még nem különböztettünk meg, azt hívén, hogy e kettő elég lesz; de most – úgy látszik – az okoskodás arra kényszerít, hogy egy nehéz, homályos fajtát próbáljunk szóval megvilágítani.

Tehát mily szerepet és természetet tulajdonítsunk neki. Leghelyesebben ilyet: minden keletkezésnek ő a befogadója, mintegy dajkája. Ez igaz ugyan, de még világosabban kell szólni róla, ami különben is nehéz, de főleg azért, mert emiatt előbb még bizonyos kételyeinknek kell támadniuk, a tűzre és a többiekre vonatkozólag. Hiszen mindegyikükről eldönteni, hogy melyikük az, amit inkább nevezhetünk valóban víznek, mint tűznek, és egyáltalán melyik az, amelyet bármely határozott névvel több joggal illethetünk, mint mindegyikkel egyszerre vagy egyenként – mégpedig úgy, hogy hitelt érdemlő és megbízható legyen szóhasználatunk –, bajos dolog.

De hát hogyan, miért, micsoda jogos kételyek alapján mondhatjuk ezt róluk? Először is, amit e pillanatban víznek nevezünk el, ha megszilárdul, vélekedésünkkel úgy látjuk, hogy kővé és földdé lesz; ha viszont ugyancsak a víz felbomlik és szétválk, párává és levegővé, a levegő viszont, ha izzásba jön, tűzzé válik; s megfordítva: a tűz, ha részecskéi szorosabb összeköttetésbe jutnak és kialszik, ismét a levegő alakjához jut el; a levegő aztán összehúzódva és megsűrűsödve, felhő és köd, ezekből pedig, ha még jobban összenyomódnak, folyékony víz, s a vízből újra föld és kő lesz úgy, hogy látszólag körben adják tovább az egymással való átváltozást.

Nos hát, ha ilyen módon soha egyikük sem mutatkozik állandóan ugyanannak, melyikükről állíthatná bárki is megszégyenülés nélkül szilárdan, hogy a szóban forgó tünemény: egy bizonyos határozottan létező ez és nem más? Ilyen állítás nem lehetséges; hanem a legnagyobb biztonságot az nyújtja, ha ezekre nézve abban állapodunk meg, hogy így beszélünk: amit folyton más és mássá válni látunk, mint például a tüzet, arról sohasem úgy beszéljünk, hogy: „ez a tűz”, hanem: „a mindannyiszor ilyenféle”; s a vízről se így: „ez a víz”, hanem: „a mindig ilyenféle”, sem semmi másról soha ne szóljunk úgy, mintha valami állandósága volna, akárhány dolgot vélünk is az „ez” és „az” mutató szócskával világosan megjelölni: hiszen e tünemények nem várják be, hanem elillannak az „ez”, „az”, „így” és általában minden elnevezés elől, ahány csak maradandó létezőként tüntetné fel őket. Egyiküket se jelöljük tehát az „ez” szócskával, hanem csak a körforgás folyamán mindig visszatérő hasonló minőséget szabad – mindegyikükre és mindnyájukra vonatkozólag így nevezni, mint például tűznek is azt, ami újra meg újra ilyen, és éppígy mindent, ami csak a keletkező dolgok sorába tartozik.

Hanem amiben mindegyikük örökké születvén feltűnik, majd onnan ismét eltűnik, csak azt illessük az „ez” és „az” névvel, viszont e szavak egyikével se illessük azt, ami valamilyen minőségű – legyen az meleg, vagy fehér, vagy bármely az ellenkezők közül és minden, ami csak ezekből származik. De igyekeznünk kell még világosabban szólni róla.

Ha például valaki mindenféle alakokat formálva aranyból, szüntelenül átalakíthatná mindegyiküket egymás formájára, s ha egyszer csak valaki az egyikre rámutatna és megkérdezné: ugyan mi ez? – az igazságtól legkevésbé távolodna el, ha azt felelné: arany; a háromszöget pedig s ahány más alak csak keletkezett az aranyban, sohasem nevezné létezőnek, hiszen ezek már e megállapítás közben is megváltoznak, hanem már annak is

örülne, ha rájuk vonatkozólag némi biztonsággal az „ilyenféle” név elfogadható. Most már ugyanezen megfontolás érvényes arra a természetre is, amely minden testet befogad. Őt mindig ugyanannak kell mondani, ugyanis egyáltalán nem lépi túl lényegét és hatásának körét: befogad mindent mindörökké, viszont ő maga soha semmilyen alakot, mely a belépők bármelyikéhez hasonló volna, sehol és semmiképpen nem ölt fel: természete szerint azért terül el, hogy befogadja a lenyomatát mindennek; mozgásba jön és alakokra tagolódik a belé lépők folytán s általuk mutatkozik egyszer ilyennek, másszor olyannak – ezek a be- és kilépő dolgok pedig az örök Létezők utánezatai, lenyomatai, valami alig magyarázható, csodálatos módon, amire majd máskor térünk rá.

Jelenleg tehát három fajt kell fölvenni: egyrészt a keletkezőt; másrészt, amiben keletkezik; végül, a minta, aminek hasonlóságára születik a keletkező. És egészen megfelelően hasonlíthatjuk a befogadót anyához; a mintát atyához; a kettőjük közötti természetet a szülőtthöz – de azt is meg kell gondolnunk, hogy ha a lenyomatnak a szem számára a legtarkább változatosságot kell nyújtania, akkor az, amiben a lenyomat keletkezik, csak akkor felelhet meg céljának, ha híjával van mindazon alakoknak, amiket csak bárhonnan is be kell majd fogadnia. Mert ha hasonló lenne valamelyikhez azok közül, melyek belé jutnak, midőn arra kerülne a sor, hogy ezzel ellentétes vagy egyáltalán más természetű dolgokat fogadjon be, tökéletlenül nyújtaná ezek hasonmását, mert mellesleg saját alakja is áttetszenék. Ezért minden alaktól mentnek kell lennie annak, aminek minden fajt magába kell fogadnia – miként a művésziésen jó illatúvá tett kenőcsőknél is az, alap, amelyet elsőnek alakítanak ki, ilyen, és ezért teszik az illatok befogadására szolgáló nedveket a lehető legszagtalanabbá –, s akik csak valamely lágy anyagban lenyomatókat akarnak készíteni, nem engedik, hogy bármiféle alak is mutakozzon ben ne hanem előre elegyengetik, hogy a lehető legsimábbá tegyék.

Éppígy annak is, ami egész terjedelmében arra való, hogy az örökké létezők hasonmásait újra meg újra szépen befogadja, természeténél fogva minden alaktól mentnek kell lennie. Éppen ezért a látható s egyáltalán érzékelhető keletkezett világnak befogadó anyját se földnek, se légnak, se tűznek, se víznek ne nevezzük, se semminek, ami csak ezekből vagy amikből ezek származtak; hanem ha valami láthatatlan, alaktalan fajtának nevezzük, mely mindent befogad, kikutathatatlan módon részesül a gondolati létezőben, s nehezen fogható fel, úgy nemigen csalatkozunk. S amennyire az eddigiek alapján föl lehet érni az ő természetét, úgy írhatnánk le leghelyesebben: áttüzesedett része mindannyiszor tűznek, átnedvesedett része pedig víznek, de éppígy földnek vagy levegőnek is mutatkozik, amennyiben épp ezek hasonmásait fogadja magába. De, ezeket illetően meg kell vizsgálnunk, érveléssel döntve el, a következő kérdést: létezik-e valami önmagában való tűz és mindaz, amiről úgy szoktunk beszélni, hogy külön-külön önmagukban létezők – vagy pedig csupán azok, amiket látunk s amiket egyáltalán testünkkel érzékelünk, léteznek ilyen valósággal rendelkezve – más pedig nem létezik ezeken kívül soha, semmiképpen s így hiábavalóság mindannyiszor azt mondanunk, hogy minden egyes dolognak létezik egy ésszel felfogható formája – hiszen az csak pusztá szó, semmi egyéb.

Mármost az sem volna illő, hogy e kérdést meg nem vizsgálva és meg nem ítélve csak szóval erősködjünk, hogy így vagy amúgy áll a dolog. De az sem, hogy hosszú gondolatmenetünkre csak úgy mellékesen még egy másik hosszú gondolatsort halmozzunk. Ha azonban rövid úton valami pontosan megállapítható nagy határvonal tűnne elénk, ez volna a legalkalmasabb. Így adom hát le magam részéről szavazatomat. Ha ész és helyes vélekedés két különböző dolog, mindenesetre léteznek önmagukban ezek az általunk nem érzékelhető, csak ésszel felfogható formák, ha azonban – mint némelyek számára tűnik – a helyes vélekedés az észről miben sem különbözik, akkor viszont mindazt, amit testünkkel érzékelünk, kell a legszilárdabb

valóságnak feltennünk. Márpedig az ismeret ama két nemét kettőnek kell tartanunk, mivel különböző úton keletkeznek, és különbözően viselkednek. Ugyanis egyikük tanítás révén, a másik csak rábeszélés által keletkezik bennünk; az első mindig csak igaz indokolás útján, a második ellenben megokolás nélkül; előbbi nem is ingatható meg holmi rábeszéléssel, utóbbi viszont könnyen téríthető más véleményre, s erről elmondhatjuk, hogy benne minden ember részesül, az észben csak istenek, emberek közül csak vajmi ritka fajta.

Ha pedig ez így van, akkor el kell ismernünk, hogy a világon háromfajta dolog van: egyik az, melynek formája változatlan, mentes a keletkezéstől és elmúlástól, sem önmagába nem fogad be sehonnan semmi mást, sem önmaga semmi másba be nem lép, láthatatlan és egyáltalán érzékelhetetlen: ő az, aminek szemléletére a belátás van rendelve; a második az elsővel azonos nevű és hozzá hasonló, érzékelhető, keletkező, folytonos mozgásban van, valamely helyen születik, s onnan ismét el is tűnik, az érzékeléssel együtt járó vélekedés számára hozzáférhető; végül harmadik fajta minden egyes esetben: a tér, maga romlásától ment, helyet ad mindeneknek, amik csak keletkeznek, őhöz magához csak az érzékeléstől elvonatkozva, az okoskodásnak bizonyos fattyúhajtása segítségével lehet eljutni; s így alig lehet róla valami megbízható tudomásunk. S még álmokat is szövünk, őt tartva szem előtt és álmodozván azt mondjuk, hogy minden létezőnek szükségképpen valamilyen helyen kell lennie és, bizonyos tért kell elfoglalnia, ami pedig sem a földön, sem az égen nincs, az semmi, nem létezik. E miatt az álombeli állapot miatt nem vagyunk képesek arra, hogy felébresszük magunkat és elhatároljuk egymástól mindezeket a megkülönböztetéseket és az ezekkel rokon jellegűeket még az ébren lévő és igazán létező természet esetében sem, hogy így igazat mondjunk, azt ugyanis, hogy a képmásnak – miután az sem, minek tűnékeny árnyképeként lebeg – ezért csakugyan minek tűnékeny árnyképeként lebeg – ezért csakugyan valami másban kell létrejönnie, hogy valahogyan mégis belekapaszkodjék a létezésbe, mert különben egyáltalán semmi sem volna ő; ellenben a valóban létezőnek segítője az alapos és igaz indokolás, mely szerint, amíg csak létezik az „egyik” és a „másik”, nem lehetséges az, hogy bármelyikük a másikban keletkezzék s így ugyanaz a dolog egy és kettő legyen egyszerre.

XIX.

Ítéletem szerint tehát okoskodásom velejében ekként foglalható össze, hogy a Létező, a Tér s a Keletkezés, e három külön dolog, megvolt, még mielőtt az ég megszületett volna; s a keletkezés dajkája megnedvesedve és megtüzesedve, továbbá a föld és levegő alakjait is befogadva s elviselve mindama tulajdonságokat, amik ezekkel együtt járnak, mindenféle alakban tűnt fel, és mivel nem hasonló s egyensúlyban nem lévő erők töltötték meg, egy részében sem volt egyensúlyban, hanem egyenetlenül himbálózva mindenfelé maga is rázódott azok hatása alatt, mozgásával viszont azokat is rázta; azok pedig a mozgás folytán elkülönülve egyik ide, másik oda sodródott szüntelen – miként, ha gabonarosta vagy más gabonatisztító eszköz rázza-rostálja a szemeket, a tömör és súlyos szemek máshová, a lazák és könnyűek ismét máshová sodródnak és telepednek meg – így rázta akkoron befogadója e négy fajt –, minthogy maga rázóeszközként mozgott, s mennél különbözőbbek voltak, annál inkább elkülönítette őket egymástól, viszont mennél hasonlóbbak, annál inkább egy helyre taszította őket; ily módon egyikük egy, másikuk más helyet foglalt el már akkor is, mielőtt még belőlük megszületett volna a rendezett mindenség. És bizony ez előtt mindezek arány és mérték nélküli állapotban voltak; mikor azonban rendeződni kezdett a mindenség, a tüzet, vizet, földet, levegőt, melyek csak némi nyomaival bírtak lényüknek, de különben teljesen oly állapotban voltak, mint az isten távollétében valószínű, akkori természetes állapotukból először is kialakította őket a formák és számok által. Hogy pedig az isten, amennyire csak lehetséges, tökéletlen állapotukból a legszebbé és legtökéletesebbé formálta őket, e tétel

mindenekfölött mindig alapul szolgáljon fejtegetéseink számára. Most mindegyiküknek a szerkezetét és származását kell megpróbálnunk előttek megvilágítani, oly okfejtéssel, mely szokatlan ugyan, de ti, mivel jártasok vagytok a műveltség azon útjain, melyeken haladva kell mondanivalóimat kifejtteni, követni fogjátok.

Ezen változásaikhoz képest helyüket is változtatják mindnyájan. Hiszen mindegyik faj tömege a saját helyükre különült el a befogadó mozgása folytán, s így azok, melyek a maguk fajától különbözővé, másokhoz pedig hasonlóvá váltak, mindannyiszor elsodródnak a rázás folytán azoknak a helyére, amelyekhez hasonlóvá váltak.

Az egyszerű, első testek tehát ilyen okok folytán jöttek létre. Hogy aztán e négy alakon belül még külön fajok keletkeztek, ennek okát a két elemi háromszög összeállításában kell keresni, mert mindkettőjük nemcsak egyféle nagyságú háromszöget hozott kezdetben létre, hanem kisebbeket-nagyobbakat egyaránt, annyi változatban, ahány fajta csak van e négy alakon belül. Így aztán önmagukkal és egymással összevegyülve tarkaságuk határtalan; ezt tehát szem előtt kell tartaniuk azoknak, kik a természetről a valószínűségnek megfelelően akarnak okoskodni.

XX.

Először is az, hogy tűz, föld, víz, levegő: testek, bizonyára világos mindenki előtt; továbbá mindennek, ami testszerű, mélysége is van. A mélységet pedig szükségképpen a síktermészetű veszi körül, s ha ez a síklap derékszögű idom, akkor háromszögekből áll. A háromszögek pedig mind két háromszögből erednek, mindkettőnek egy szöge derékszög, a másik kettő hegyesszög; közülük az egyikben mindkétfelől egy egyenlő oldalak által kettéosztott derékszögnek egy-egy felerésze van, a másikban különböző oldalak által felosztott derékszögnek egyenlőtlen részei vannak. A szükségképpeniséggel párosult valószínű okoskodás mentén haladva föltesszük tehát, hogy ez a kezdete a tűznek s a többi testnek; hogy aztán tovább ezeknek mik a kezdetei, azt csak isten tudja, ember csak akkor, ha Neki kedves. Azt kell tehát eldönteni, melyik az a legszebb négy test, mely belőlük származhatik oly módon, hogy egymástól különbözők, de egy részük egymásból, fölbomlás útján, kölcsönösen létrejöhet; ugyanis ha erre rájövünk, kezünkben az igazság a föld, tűz és két középarányosuk származására vonatkozólag. Mert hogy ezeknél – a maguk nemében – szebb látható testek volnának bárhol is, ezt az állítást senkinek meg nem engedhetjük. Arra kell tehát törekednünk, hogy a testeknek szépségükkel kiváló négy fajtát megszerkesszük: akkor elmondhatjuk, hogy eléggé felfogtuk természetüket.

Mármost a két háromszög közül az egyenlő szárúnak természetűl csak egy fajtája van, míg a hosszúkásnak határtalan sok: e határtalan sokból kell tehát ismét a legszebbet kiválasztanunk, ha illőn akarjuk kezdeni a dolgot. Ha tehát valaki még szebbet tudna kijelölni szerkesztéseink számára, nem ellenség, de barátként fog győzni felettünk; mi – a többi mellőzve – a sok közül azt az egy háromszöget fogadjuk el legszebbnek, amelyből harmadiknak az egyenlő oldalú háromszög tevődik össze. Hogy miért, azt hosszasan kellene bizonyítani; de aki bebizonyítja s így felfedezi, hogy tényleg így van, arra kedves jutalom vár. Válasszunk ki tehát két háromszöget, amelyekből a tűznek s a többinek teste meg van szerkesztve: egyik az egyenlő szárú, a másik pedig az, melynek nagyobbik befogója négyzet szerint mindig háromszorosa a kisebbik befogónak. S most pontos megkülönböztetést kell tennünk egy, az előbb csak nagyjából említett dologra vonatkozólag. Ugyanis ott úgy látszott, hogy mind a négy faj egymáson keresztül átalakulván egymásba, keletkezik; de tévesen: ugyanis tényleg keletkezik négy faj az általunk kiválasztott háromszögekből, de három egyből: a nem egyenlő

szárúból, s csak egy: a negyedik van megszerkesztve az egyenlő szárúból. Nem lehetséges tehát mindnyájuknál az, hogy felbomolva egymással átalakuljanak s így sok kicsiből kevés nagy test keletkezzék, vagy ellenkezőleg – de háromnál: lehetséges, hiszen egy háromszögből származva mindnyájan, ha a nagyobbak bomlanak fel, sok kicsi test kombinálódik ugyanezen alkatrészekből, fölvevén az ezeknek megfelelő testformát; és viszont ha sok kicsi szóródik szét háromszögeire, egy tömeg s így: egy bizonyos szám születvén belőlük, valami más, nagy testfajta alkotnak. Ennyit mondjunk tehát egymásba való átalakulásukról; most pedig az következik, hogy előadjuk: milyen alakúnak és mely számok összetalálkozásából keletkezett mindegyikük.

Kezdi a sort az az alak, mely először és legkisebbnek állított össze, eleme az a háromszög, melynek átfogója a kisebbik befogónak hosszúságban kétszerese; s ha mármint az ilyenekből kettőt együvé átfogójuk mentén összeillesztünk és ez háromszor történik, úgy, hogy az átfogók és a kisebb befogók ugyanazon ponthoz, mint középponthoz támaszkodnak – egy egyenlő oldalú háromszög keletkezik azokból, amiknek száma hat volt. Most már négy egyenlő oldalú háromszög összeállítva, három-három élszögük együtt egy oly testszöveget képez, mely nyomban a legtompább szög után következik, s ha négy ilyen testszög kialakul, íme létrejött az első testszerű alak, mely az egész gömb felületét egyenlő és hasonló részekre osztja.

A második test is ugyanezen háromszögekből áll, de úgy, hogy azok nyolc egyenlő oldalú háromszöggé kombinálódnak és négy lapból alkotnak egy testszöveget – s hat ilyen testszög keletkeztén, íme a második test is tökéletesen kész volt. A harmadik pedig kétszer hatvan elemi háromszög összeillesztéséből, tizenkét testszögből, melyek mindegyikét öt egyenlő oldalú háromszögű sík veszi körül – jött létre, húsz egyenlő oldalú háromszögű alaplapja van.

Az egyik elemi háromszög most már, miután létrehozta ezeket, felhagyott működésével, s az egyenlő szárú háromszög adott létet a negyedik természetes alaknak azáltal, hogy négyesével összeállva s a derékszögeket a középpontba gyűjtve össze, egy egyenlő oldalú négyszöveget képezett; mármint hat ilyen négyszög szilárdan összeillesztődvén nyolc testszöveget alkotott, melyek mind három-három derékszögű lapszögből illesztődtek össze: az így szerkesztett test alakja kocka lett, melynek hat egyenlő oldalú négyszög alaplapja van. De mivel van még egy ötödik konstrukció is, azt a mindenségre használta fel az isten, midőn abba csillagképeket szőtt.

XXI.

Ha mármint valaki mindezt kellően átgondolva, válaszúton volna: vajon határtalan-e a világok száma vagy határolt, épp a határtalanok hitét kell korlátolt ember véleményének tartania, ki járatlan abban, amiben járatosnak kellene lennie: azonban, hogy a valóságban egyetlen vagy öt világ születését kell-e felvinnünk, e ponton már több helye van a kétkedésnek.

Véleményünk szerint az isten azt sejteti, hogy minden valószínűségnek megfelelően egyetlenegynek született e világ; más azonban, valamely más szempontokat véve tekintetbe, másként fog vélekedni.

De hagyjuk ezt: hanem az érvelésből most megszületett alakokat osszuk fel a tűz, föld, víz és levegő között. A földnek tehát a kockaformát adjuk: hisz a föld a legkevésbé mozgékony a négy faj között és legalakíthatóbb is a testek között: ilyenek pedig szükségképpen az

született, melynek legbiztosabb alapjai vannak: márpedig alapnak már a kezdetben felvett háromszögek közül is természetből fogva biztosabb az egyenlő szárú a nem egyenlő szárúnál, s ha a mindkettőjükből összetett síkokat nézzük, ott is az egyenlő oldalú négyszög az egyenlő oldalú háromszögnél részeiben is, egészében is szükségképpen stabilabban helyezkedik el. Ezért, ha a földnek ezt az alakot adjuk, megőrizzük okoskodásunk valószínűségét, nemkülönben, ha a víznek a többi alak közül a legkevésbé mozgékonyat, a legmozgékonyabbat ellenben a tűznek, a közbeesőt a levegőnek ítéljük oda; továbbá: a legkisebb testet a tűznek, a legnagyobbat viszont a víznek, a közbűlsőt a levegőnek; végül a leghegyesebbet a tűznek, a következőt a levegőnek, e sorban a harmadikat pedig a víznek. Ha most már mindezen szempontokat tekintetbe vesszük, az az alak, melynek legkevésbé alaplapja van, szükségképpen természetből a legmozgékonyabb, de ő a legmetszőbb, leghegyesebb is minden irányban mindnyájuk között, végül a legkönnyebb is, hiszen az azonos részecskék közül a legkevésbé ő formálódott; a második mindeme tulajdonságokat illetőleg második helyen, a harmadik pedig harmadik helyen áll.

Legyen tehát mind a helyes következtetés, mind a valószínűség szerint a piramisnak formája az, mely a tűz eleméül és magvául született; a születés rendjében másodikat a levegő, a harmadikat a víz elemének mondjuk. Mindezeket most már annyira kicsinynek kell gondolnunk, hogy egyenként bármelyik fajtából semmi sem látható kicsinysege miatt emberi szemmel, csak ha sokan összehalmozódnak, látható már e tömegük.

S ami végül arányaikat illeti, tömegük, mozgásaik s egyéb tulajdonságaikat illetőleg, ezeket isten mindenütt, már amennyire a Szükségképpeniség természete magától és a rábeszélésnek engedett, minden tekintetben pontosan tökéletesítette, s így arányosan illesztette mindezeket össze.

XXII.

Mármost mindezek alapján azok a testek, amelyeknek fajait az előbb elmondtuk, a legnagyobb valószínűség szerint a következőképpen viselkednek. Ha föld találkozik össze tűzzel és felbomlik annak élessége folytán, akkor sodródik vele mindaddig – már akár éppen tűzben, akár levegő vagy víz tömegében bomlik fel –, mígnem részecskéi valahogyan összetalálkoznak, egymással összeilleszkednek s így újra földdé lesznek, hiszen más alakba nem is mehetnek át. Ha azonban víz bomlik részeire, a tűz vagy akár a levegő hatása alatt, engedi, hogy azok összeilleszkedéséből egy tűz és két levegőtestecske keletkezzék; ami végül a levegő felbomlását illeti: minden egyes felbomlott részből két tűztest születhetik. S viszont, mikor meg tűz van körülfogva levegőtől, víztől vagy földtől, egy kevés a soktól, a környezete sodrában ő is hanyódik-vetődik, a harcban legyőzve elemeire törik szét s így két tűztest egy levegőalakká illeszkedik össze. Ha végül a levegő talál legyőzőre és darabolódik fel, két egész és egy fél levegőtestből a víznek egy teljes alakja forr össze.

Így gondoljuk meg ezeket újra, hogy mikor tűz ragadja meg valamelyik fajtát a többi közül, csúcsainak és lapszögeinek élességével szétvagdalja, s ha most már amaz összeilleszkedik a tűz formájává, megszűnik a szétdarabolódása, hiszen a hasonló és azonos faj sem változást előidézni nem képes a vele azonosban és hozzá hasonlóan, sem változást szenvedni nem képes annak hatására. Mindaddig azonban, míg valami mássá változik s gyengébb létére harcol az erősebbel, fölbomlása nem szűnik. Éppígy a kisebb fajták, mikor kevés létükre valamely nagyobb faj sokaságában körülzáródnak, s feldarabolódnak enyészetnek indulnak, ha hajlandók az erősebb alakjává összeilleszkedni, enyészetük megszűnik s megszületik a tűzből a levegő, a levegőből a víz; ha pedig megegyeztek, de a többi nemből is van ott valami velük

és harcol, akkor fölbomlásuk nem szűnik, míg vagy az egyik mindenfelé taszigálódva és felbomolva ki nem menekül a rokon fajhoz, vagy legyőzve és sokból egy, legyőzőjéhez hasonló alakká változva, azzal együtt marad.

XXIII.

Mármost: ha az ember nem jutna megállapodásra a mozgást és nyugalmat illetően, hogy milyen módon, milyen körülmények között keletkeznek, ha az ember nem jutna megállapodásra, sok akadály lenne a hátralévő gondolatmenetnek. Erre vonatkozó mondanivalónk egy részét már elmondtuk ugyan, de hozzá kell még tennünk, hogy az egyneműben soha sincs meg a mozgásra való hajlandóság. Mert hogy valami mozgásba jöjjön mozgató nélkül vagy a mozgató mozgasson mozgásba jövő nélkül, az bajos, sőt lehetetlen dolog; márpedig e két tényező nélkül nincs mozgás; hogy pedig ezek bármikor is egyneműek legyenek, az lehetetlen. Így hát nyugalmat az egyneműségben tételezzünk fel, a mozgást pedig mindig különműségre vezessük vissza; a különmű minőségnek oka pedig az egyenlőtlenség. Az egyenlőtlenség eredetén pedig már áthaladtunk; csak azt nem mondtuk még meg, hogy van az, hogy nem különült el teljesen mindegyikük nemek szerint és nem szűntek meg egymáson keresztül mozogni és változni. Ezt ismét így fogjuk megmagyarázni.

A mindenség körútja, miután most már körforgásába befogadta mind e fajokat, minthogy kör alakú természeténél fogva önmagába törekszik visszatérni, mindent összetömörít és nem akarja engedni, hogy bármi hely is üresen maradjon. Így tehát elsősorban tűz furakodott be mindenüvé, másodsorban levegő, minthogy vékonyságban természettől második, s a többiek is eszerint. Ugyanis a legnagyobb részekből álló testek csoportosulásukban a legnagyobb hézagot, a legkisebbek a legcsekélyebbet hagyják egymás között. Az összetömörítésnek ez a folyamata tehát a kicsiket a nagyok hézagaiba tereli. Így a kicsik a nagyok mellé kerülnek és a kisebbek a nagyobbakat szétválasztván, a nagyobbak pedig őket összetömörítvén, mindannyian le-fel sodródnak a nekik megfelelő helyek felé; hiszen mindegyikük nagyságával együtt térbeli helyzetét is megváltoztatja. Ilyen módon biztosítván a különműség szakadatlan megújulása, fenntartja ezeknek örök mozgását szakadatlanul most és mindörökké.

XXIV.

Ezután figyelembe kell venni, hogy a tűznek is sok faja van, mint: a láng, és az, ami a lángból kiindul: ez nem éget, de fényt ad a szemnek; továbbá az, ami a láng kialakása után az izzó testekben marad belőle, éppígy a levegőnek legtisztább fajtát aithérnek [*éternek – A szerk.*] nevezik, a legzavarosabbat pedig ködnek és sötétségnek; de más, névtelen fajai is vannak, melyek mind a háromszögek különböző voltából származnak.

A víz fajait először két csoportba kell osztani; az egyik folyékony, a másik olvadékony. Most már: a folyékony, minthogy a víz különböző fajtái közül a kicsiket kapta, melyek egyenlőtlen nagyságúak, önmagában is mozgékony és más is könnyen megmozgatja, mind részecskéinek különböző volta, mind alakja folytán. A másik fajta nagy és egyforma részekből áll, s így stabilabb az elsőnél, és súlyos, minthogy egyenletes volta folytán megszilárdult. Ha azonban tűz hatol belé és feloldja, akkor elveszti egynemű voltát, s ennek folytán fogékonyabb lesz a mozgás iránt; de mozgékonyvá válva, a környező levegő lökései folytán szétterül a földön. S mindkét változásnak megvan a neve: olvadás a részecskék feloldása, folyás a földön való elterülés. S ha a tűz ismét eltávozik onnan, minthogy nem üres térbe jut, lökést ad a környező levegőnek, s ez a még folyékony, tehát mozgékony tömeget a tűz által előbb elfoglalt

helyekbe szorítja s így az egészet önmagával újra összevegyíti. Így az egész tömeg összeszorítva s ismét felvéve egynemű állapotát, minthogy az egyenetlenség okozója: a tűz eltávozott, visszajut önmagával azonos állapotába, A tűz eltávozását lehülésnek, a távozása folytán bekövetkező összesűrűsödést megszilárdulásnak nevezik.

Mindazok közül, amiket olvadékony vizeknek neveztünk, az, amelyik a legfinomabb és legegyszerűsebb részekből áll, legsűrűbb, a maga nemében egyetlen fajta, ragyogó sárga színnel ellátott, nagybecsű kincs: az arany, mely sziklákon átszűrődve szilárdult meg. Az arany társa, amely sűrűsége folytán a legkeményebb és feketés színű, adamasznak^h neveztetett el. A fényes, megszilárdult vizeknek egy faja, mely részecskéit tekintve közel áll az aranyhoz, de egynél több fajtája van, sűrűség dolgában pedig az aragnál is sűrűbb, és minthogy a földből is kapott egy kevés, finom részt, keményebb is; viszont minthogy belsejében nagy hézagok vannak, könnyebb nála: az érc. S ami föld vegyük vele, ha megöregedve ismét elválnak egymástól, külön megmutatkozva, rozsdá a neve.

- ^haz aragnál sötétebb, rendkívül kemény ásvány, amelyet a platinával, illetve a gyémánttal szoktak azonosítani.

Egyéb efféle jelenségeket sem bonyolult dolog átgondolni a valószínű előadás formájához ragaszkodva; s ha valaki pihenés kedvéért az örökké létezőkről való gondolkodást félretéve, a keletkezésről szóló valószínű gondolatokat szemlélve, megszerzi magának ezt a megbánással nem járó gyönyörűséget, úgy illő, értelmes szórakozást talál magának az életben. Ennek az időtöltésnek adva át most azt, ami még hátravan, mondjuk, el sorjában róluk azt, ami valószínű.

A tűzzel vegyük víz, amennyiben finom, folyékony – mozgékonyasága és a földön gördülve megtett útja miatt nevezik éppen folyékonnak és lágy is, minthogy a földnél kevésbé szilárd határlapjai folytán enged a nyomásnak; ha a tűztől és levegőtől elválva egyedül marad, egyszerűsebbé lesz s a belőle távozó anyagok önmagába összeszorítják; az így megszilárdult víz, ha e folyamat túlnyomólag a föld felett történik, jégesővé lesz, ha pedig a földön, jéggé; ha pedig kisebb a nyomás, és csak félig szilárdul meg, a föld felett hónak, a földön harmatból megszilárdulva dérnek mondják.

A víz számos fajtái, ha egymással vegyülnek – az egész csoportot, minthogy a földből kinőtt növényeken át szűrődik, növényi nedveknek nevezik –, épp vegyülésük folytán különnevűvé változnak, részben sok névtelen fajtát eredményeznek, de közülük négy tüzes fajta, minthogy leginkább kitűnik, nevet kapott; egyik a test és lélek felmelegítője, a bor; a másik, amely sima és szétválasztja a látósugarat s épp ezért fényes, ragyogó és csillogónak látszik, az olajok csoportja, mint a gyanta, ricinusolaj meg az olajfa olaja és a többi hasonló minőségűek; amelyik pedig a száj pórusait természetes állapotukra tágítja ki, s e hatásával édes ízt idéz elő, annak méz a legáltalánosabb neve; végül azt, amely maró hatásával a húst felbontja, habszerű, és minden növényi nedv kiválasztási terméke: ecetnek nevezik.

XXV.

Ami pedig a föld fajtáit illeti, a vízen átszűrődött föld így lesz kőszerű testté: mikor az összevegyült víz vegyülés közben széttörik, a levegő alakjává változik át; és mint levegő, az őt megillető helyre száll fel. De üres tér nem emelkedik fölöttük; tehát a környező levegőre gyakorol nyomást. S minthogy ennek súlya van, a nyomás következtében körös-körül rátelepedve a föld tömegére, erősen nyomja és belepréseli az újonnan képződött, felszálló

levegőtől üresen hagyott résekbe; a föld a levegő által víztől oldhatatlanná összepréselve kővé tömörül. A szebbik fajta egyenlő és egynemű részekből áll s így átlátszó, a rútabbik ennek ellentéte. Ha pedig a tűz gyors hatása minden nedvességet kiűz s így az egész még merevebbe tömörül, az a fajta jön létre, melyet agyagnak nevezünk. De az is megesik, hogy nedvesség marad vissza s a föld tűz hatása alatt megolvadva, mikor lehül, egy fekete színű kő jön létre.

Van továbbá két fajta, melyek egyformán szabadulnak meg a velük vegyült víz nagy részétől. A föld finomabb részecskéiből állnak és sósak, csak félig szilárdulnak meg és víz által újra oldhatók. Egyik a szóda, amely olajtól és földtől megtisztít; a másik pedig, amely könnyen illeszkedik az ízek közösségébe, a sónak – a törvény szava szerint – isten előtt kedves anyaga.

Ami pedig azokat a vízből és földből együttesen álló testeket illeti, amelyek vízzel nem oldhatók, csak tűz által, a következő ok miatt szilárdultak meg ennyire. A tömegeit sem a tűz, sem a levegő nem bontja fel; mert szerkezete üregeinél kisebbek lévén, áthaladnak a sok széles résen, minden erőszak nélkül, s így feloldatlanul hagyva a földet nem olvasztják meg. De a víz részecskéi, minthogy természetüknél fogva nagyobbak, csak erőszakosan hatolhatnak át s így a földet meglazítják és oldják. A földet tehát, ha nincs erőszakosan összepréselve, csupán a víz oldja; de ha össze van nyomva, a tűz kivételével semmi sem bontja fel: mert akkor, a tüzet kivéve, semminek se marad bejárat.

A nagyon erősen összepréselt vizet csak a tűz oldja; ha pedig gyöngébben van összenyomva, mindkettő: mind a tűz, mind a levegő. A levegő csak a hézagok irányában hat, a tűz ellenben a háromszögekre is.

Az erősen összepréselt levegőt semmi sem oldja, csupán akkor, ha elemeire hat; ha nincs összenyomva, csupán a tűz oldhatja fel.

Ami tehát a földből és vízből összevegyített testeket illeti, amíg víz foglalja el benne a föld hézagait – noha erősen össze vannak szorítva –, addig, ha vízrészecskék támadják meg kívülről, minthogy be nem juthatnak, körülötte folydogálnak s az egész tömeget oldatlan állapotban hagyják. Tűzrészecskék ellenben a vízrészecskék közti hézagokba jutva; amit a víz a földdel, ugyanaz csinálja a tűz a vízzel: s így csakis a tűz okozza, hogy az egész test megolvad és folyni kezd.

Megeshetik, hogy ezek az összetett testek kevesebb vizet, mint földet tartalmaznak: ez az üvegek fajtája, valamint az úgynevezett olvasztható köveké. Ha pedig több a víz bennük, akkor a viaszféle és illatosító anyagok képződnek.

XXVI.

Immár a testeknek alakok, összetétel és egymásba való átváltozás folytán keletkezett sokféle fajtát meglehetősen bemutattuk. Most tulajdonságaikat, hogy milyen okokból keletkeznek, kell megpróbálnunk megvilágítani. Először is kell hogy legyen észrevevő képességünk az említett tulajdonságok számára; de a hús és a húsféle alkatrészek keletkezését, valamint a lélek halandó részét még nem tárgyaltuk meg. Márpedig az a helyzet, hogy sem ezekről nem lehet kellően beszélni az észrevehető tulajdonságok tárgyalása nélkül, sem azokról emezek nélkül; a kettőről együtt viszont csaknem lehetetlen. Egyiküket tehát előbb adottnak kell vennünk, s erre majd később térünk vissza. Hogy tehát sorjában a testek fajaira tulajdonságaik következzenek, egyelőre vegyük adottnak a testre és a lélekre vonatkozó dolgokat.

Először tehát lássuk, miért mondjuk a tüzet melegnek, és vizsgálódásunk végett vegyük figyelembe szétválasztó és vágó hatását testünkön. Mert hogy ez a tulajdonság valami éles, metsző, ezt csaknem mindnyájan érezzük; élei keskenységét, szögei élességét, részecskéi kicsinységét, mozgása gyorsaságát hiszen ezen sajátságai folytán oly heves és vág oly élesen, hogy mindig felbontja, amit előtalál – mind számításba kell vennünk és vissza kell emlékeznünk formájának keletkezésére, hogy belássuk: épp ez és nem más alkat az, amely testünket szétválasztva és apróra darabolva adja – minden Valószínűség szerint – azt a sajátosságot és nevet, amelytől most szólunk: a meleget.

Ezen jelenségek ellentéte nyilvánvaló ugyan, de mégse maradjon semmi sem magyarázat nélkül. Tehát: a testet környező nedvesség részecskéi, amelyek nagyobbak, bejutnak a testbe s az ottani kisebb részecskéket kidasztják; de nem tudnak azoknak a helyére beférkőzni, így összeszorítják a bennünk lévő nedvességet, és egyenetlen és mozgásban lévő állapotát – az összeszorítás és egyenetlenség által – mozdulatlaná változtatva, megfagyaszttják. De amit természete ellenére préselnek össze, az természete szerint harcol, hogy önmagát az ellenkező állapotba lökje vissza. Ennek a küzdelemnek és rázkódásnak a reszketés és borzongás nevet adták; ez az egész folyamat és okozója is a hideg nevet kapta.

Kemény mindaz, aminek a mi húsunk enged; lágy pedig, ami a húsunknak enged; s így egymáshoz viszonyítva léteznek. Enged pedig az, amely kis alapon nyugszik; az ellenben, aminek alapjai négyzetek, minthogy erősen áll a lábán, a legellenállóbb fajta; s az is, ami legtömörebbé szorult össze, szintén a legnagyobb ellenállást tanúsítja.

A nehezet és könnyűt, az úgynevezett lent és fent mibenlétével együtt vizsgálva világíthatjuk meg a legjobban. Hogy természettől fogva két ellentétes hely van, amelyek kettéosztják a mindenséget: az egyik a lent, ahová igyekeznek minden, aminek bármekkora tömege is van; a másik a fent, amerre csak kényszerítve halad minden – ezt gondolni semmiképpen sem helyes. Minthogy ugyanis az egész ég gömb alakú, ezért, amely pontok a középponttól egyenlő távolságra lévén legszélsők, azok természettől fogva és szükségképpen egyformán legszélsők; a középpontot pedig, mely a kerület minden pontjától egyenlő távolságra van, úgy kell tekinteni, hogy mindegyikkel szemben van. S ha a világrend természeténél fogva ilyen, akkor melyiket az említettek közül tarthatja valaki fentnek vagy lentnek anélkül, hogy joggal úgy tűnjék fel, mint aki nem megfelelő elnevezést használ? Hiszen a világrend középső pontja a természet szerint sem lentnek, sem fentnek nem mondható jogosan, hanem éppen: középen fekvőnek. A környező felület pedig sem a középen nincs, sem részei közt nincs különbség, hogy egyik a másikinál inkább a középpont felé esnék, mint bármelyik az átellenben levők közül. Hogyan és milyen ellentétes elnevezéseket alkalmazhatna valaki arra, ami természeténél fogva mindenütt egyforma – abban a hitben, hogy helyesen beszél?

Mert ha volna is egy szilárd, egyensúlyban levő test a mindenség közepén, az a felület egy pontja felé sem igyekezne, minthogy azok teljesen egyformák. S ha valaki e test körül körben haladna, sokszor jutva ellenlábas helyzetbe önmagával, ugyanazt az irányt hol lentnek, hol fentnek nevezné. Minthogy ugyanis az egész, mint már mondtuk, gömb alakú, ezért értelmes ember nem mondhatja, hogy valamely pontja lent, egy másik pedig fent volna.

Honnan erednek ezek az elnevezések és mely tényekre illenek, ahonnan átvéve őket megszoktuk, hogy az eget a maga egészében is általuk osszuk be – erről kell megállapodásra jutnunk, alapul véve a következőket. Ha valaki a mindenségnek azon a helyén, mely a tűz természetes helye – ahol a legtöbb tűz van összegyűlve s ahová minden tűz igyekeznek –, ráállna a tűzrétegre és – meglévén a hozzá való ereje – a tűz egyes részeit elvonná és

mérlegserpenyőbe tévén, megmérné, mikor felemeli a mérleget és így a tüzet erőszakkal a tőle különböző levegőbe húzza, világos, hogy a kevesebb tűz könnyebben enged az erőszaknak, mint a nagyobb tömeg. Mert ha két tömeget ugyanaz az erő egyszerre emel a magasba, szükségképpen a kisebb tömeg jobban, a nagyobb – mert ellenáll – kevésbé halad együtt az erővel, és így a nagy tömeget nehéznek és lefelé haladónak nevezzük, a kicsit ellenben könnyűnek és felfelé szállónak.

Szükségképpen figyelhetjük meg magunkon, hogy a megszokott helyünkön ugyanezt cselekedjük. Ha ugyanis a földön állva földszerű anyagokat, vagy olykor éppen földet mérlegelve, a tőle különböző levegőbe húzzuk erőszakkal és a természet ellenére, mindkettő a vele rokon felé törekszik, de a kisebbik a nagyobbiknál könnyebben és előbb enged az erőszaknak a tőle különböző régió felé: őt tehát könnyűnek neveztük el, s azt a helyet, amely felé kényszerítjük, fentnek; az ezekkel ellenkező sajátságot nehéznek, a helyet pedig lentnek.

Ezek a fogalmak tehát önmagukkal szükségképpen ellentétben állnak, minthogy a négy anyag tömegei egymással ellentétes helyeket foglalnak el. Azt találjuk ugyanis, hogy az egyik helyen könnyű a vele ellentétes helyen könnyűvel, valamint a nehéz a nehézzel, továbbá a lent a lenttel s a fent a fenttel mind ellentétes, vagy hozzá képest ferde irányú s egyáltalán egymástól különböző lesz és a valóságban is az. Mindazonáltal ezt az egyet kell szem előtt tartanunk mindezekre vonatkozólag, hogy mindig a vele rokon felé irányuló megszabott pályája teszi nehézé az azon haladó testet, azt a helyet pedig, amely felé törekszik, lentté; a velük ellentétest pedig az ellenkezőjévé. Ezekről a jelenségekről tehát ezeket az okokat kell mondanunk.

Végül a sima és érdes tulajdonságok okát talán mindenki beláthatja és másnak is megmagyarázhatja: az érdességet az egyenetlenséggel egyesült keménység, a simaságot pedig a sűrűséggel párosult egyenetlenség okozza.

XXVII.

Hátravan még a legfontosabb az egész testet érintő jelenségek közül: a gyönyörök és fájdalmak oka mind azokban az esetekben, melyeket megtárgyaltunk, mind pedig azokban, amelyek a test részein át érzékeltetve, egyszermind gyönyörrel és fájdalommal is járnak. Így tehát minden érzékelt és nem érzékelt benyomásnak keressük; fel az okait, visszaemlékezve a mozgékony és nem mozgékony előbbi megkülönböztetésére; mert eszerint kell kutatnunk mindent, amit meg akarunk érteni. Az ugyanis, ami természeténél fogva mozgékony, ha csak csekély benyomás éri is, körben átadja ezt; úgyhogy egyik rész ugyanazt a hatást teszi a másikra, amíg csak az értelmes részhez jutva, hírül nem adják a testre ható dolog minőségét. Ami pedig ezzel ellentétes, stabil jellegű, nem mozog körben, s így egyedül szenved el a benyomást, a közelében lévők közül egyet sem mozgat meg, úgyhogy – mivel a részecskék nem adják át egymásnak az első benyomást, hanem az bennük marad, nem vitetve át az egész élőlényre – érzéketlenné teszi azt, akit e benyomás, ér. Ez történik a csontokban, szőrökben és mindazokban a testrészekben, melyek túlnyomólag földszerűek. Az előbb leírt jelenség pedig főleg a látásnál és hallásnál játszódik le, minthogy bennük a tűz és levegő jellege túlnyomó.

Ami tehát a gyönyört és fájdalmat illeti, így kell meggondolni a dolgot: a természetünk ellenére, erőszakosan és koncentráltan fellépő benyomás fájdalmas; ha ismét helyreáll bennünk a természetes állapot, az kellemes dolog; ami pedig szelíden és apránként történik, azt észre sem vesszük; s ami ezzel ellenkezően folyik le, annak hatása is ellenkező. Mindaz

pedig, ami könnyedén történik, nagyon is észrevehető, de fájdalommal és gyönyörrel nem jár, mint a látósugárra vonatkozó jelenségek, amelyről az előbbieken elmondtuk, hogy velünk összenőtt – testrészt, mely nappal keletkezik. Ebben, ha valami elvágja vagy égeti, vagy egyéb benyomás éri, az fájdalmat nem okoz; de gyönyört sem, ha ismét megszokott állapotába tér vissza; érzékelései ellenben igen élénkek és világosak, bármi benyomás éri is és bármit érint s ő, rávetvén sugarát: mert erőszak egyáltalán nem szerepel sem fölbontásánál, sem újraegyesülésénél.

A nagyobb részecskékből álló szervek ellenben csak nehezen engednek a hatásnak, és átadván az egész testbe a mozgásokat, gyönyört éreznek és fájdalmat. Fájdalmat akkor, ha elváltozást szenvednek; ha ellenben ismét normális állapotba jutnak, gyönyört.

Amely szerveknél a kiürülés apránként történik, a megtelés pedig egy csapásra és nagy adagokban, azok a kiürülést nem, csupán a megtelést veszik észre, s így fájdalmat nem okoznak a lélek halandó részében, gyönyört ellenben igen nagyot: ez szembeszökő a jó illatoknál. Ha pedig valamely testrészt egy csapásra szenved elváltozást, de csak apránként és nagy nehezen jut vissza megszokott állapotába, az előbbivel épp ellenkező jelenségeket eredményez: nyilvánvaló, hogy ezek akkor lépnek fel, ha a testet égetik és vágják.

XXVIII.

Így hát az egész testet általában érő benyomásokat és az őket előidéző jelenségek nevét körülbelül elmondtuk: Most pedig a különleges szerveinkben lejátszódó jelenségeket és a rájuk ható testekben rejlő okaikat kell megpróbálnunk elmondani, ha ugyan képesek vagyunk rá.

Először is lehetőleg meg kell világítanunk, amit a nedvekről szólva előzőleg elmellőztünk: a nyelvet illető különleges folyamatokat. Úgy látszik, hogy ezek is, mint sok más, bizonyos egyesítő és szétválasztó folyamatok révén keletkeznek, de ezenkívül, jobban, mint más esetekben, szerepet játszik az érdesség és simaság is. Ha ugyanis földszerű részecskék jutnak be az erecskéik közelébe, melyek mint a nyelv kémlocsövei nyúlnak a szív felé, ezek a hús nedves és puha részeihez férközve megoldvadnak, s ezáltal az erecskéket kiszárítják és összehúzzák: ekkor, ha érdesebbek, fanyarnak, ha kevésbé érdesek, csípősnek tünnek fel. Az olyan anyagokat pedig, melyek az erecskéket kiöblítik és a nyelv egész tájékát megtisztítják, ha ezt mértéken túl teszik s azonfelül még magából a nyelv anyagából is magukhoz ragadnak valamit, úgy, hogy azt feloldják – aminő a lúgsók hatása –, valamennyit keserűnek nevezik. Ha ellenben lúgos minőségük gyengébb és mosóhatásuk is mérsékelt, akkor sósnak tünnek fel csípős keserűség nélkül és kedvesebbek számunkra.

Azokat az anyagokat, melyek a száj melegében részesülve és általa felbontva, áttüzesednek és a maguk részéről viszont felmelegítik azt, ami őket átjárta melegével, könnyűségüknel fogva pedig feljutnak a fej érzékszerveihez, elvágva mindent, ami csak útjukba esik – e sajátságai miatt valamennyit marónak nevezik.

Ha viszont felbomlás folytán már megfinomodott anyagok hatolnak be a szűk erecskébe és kellő arányban vannak a bent levő föld- és levegőrészecskékkel, úgyhogy megmozgatják őket és felkavarják, s azok a kavarást folytán helyüket megváltoztatják s új helyeket foglalva el, másokat pedig üresen hagyva, a behatoló részecskék köré csoportosulnak, s így a levegő körül belül üres, nedves hártya képződik, mely egyszer földet is tartalmaz, máskor pedig tiszta, így tehát levegővel telt nedves edények: gömb alakú, belül üres vízcseppek keletkeznek. Amelyek

tiszta vízből vannak, és átlátszóan veszik körül a levegőt, azoknak hólyag a nevük; amelyek pedig földdel kevert vízből vannak, amely mozog és bugyborékol, azoknak neve forrás és erjedés. Mindezen folyamatok okozóját savanyúnak nevezik. Végül az összes eddig említettekkel ellentétes minőség ellentétes ókból származik: ha a behatoló anyagok összetétele természettől fogva rokon a nyelv minőségével, nedves állapotban bevonja és elsimítja az érdességeket, a természetellenesen összehúzódtott vagy kitágult helyeket kitágítja, illetve összehúzza s így mindent lehetőleg természetes állapotába helyez – az erőszakos folyamatok elleni minden ilyen gyógyszer, minthogy kedves és kellemes mindenkinek: édes nevet kapott.

XXIX.

De ebből ennyi elég. Ami most már az orrot érintő hatást illeti, ennek meghatározott fajai nincsenek. Ugyanis az illatok mindegyike felemás, minthogy egyik elemi testformának sincs arra alkalmas alakja, hogy valami illata legyen: mert a mi szaglásra szolgáló ereink a föld- és vízrészecskékhez képest túl szűkek, a tűz és levegőrészecskék számára pedig tágabbak a kelletténél: ezért ezek egyikének szagát sem érezte még soha senki, hanem csak akkor keletkezik szag, ha valami átnedvesedik, rothad, olvad vagy párolog. Ha ugyanis víz levegővé vagy levegő vízzé változik át, a közbeeső átmenetben keletkeznek a szagok s így az összes szagok: párák vagy ködök, mert a levegőből vízbe való átmenet: köd, a vízből levegőbe való viszont: pára. Ezért az összes szagok vékonyabbak a víznél, de vaskosabbak a levegőnél. Ez világossá válik, ha valaki a belélegzés tájékát eltorlaszolja s akkor nagy erővel lélegzetet vesz: ekkor ugyanis szag egyáltalán nem szűrődik át, a levegő azonban – elszigetelve a szagoktól – egyedül bejut.

A szagok változatai tehát két csoportot alkotnak, melyeknek tulajdonképpen nevük nincs, és ezek nem egy bizonyos számú s nem egyszerű fajokból állanak, hanem csupán két fajta: a kellemes és kellemetlen tűnik itt fel és nevezhető meg. Az utóbbi erőszakosan felborzolja az egész üreget, mely a fej és a köldök között fekszik; a másik pedig ezt elsimítja és visszaállítja kedvünk szerint – természetes állapotába.

S ha a harmadik érzékszervünket, a hallás szervét vizsgáljuk, meg kell mondanunk, mely okokból keletkeznek az itt fellépő jelenségek. A hangot általában lökésnek foghatjuk fel, melyet a levegő ad a fülön át az agyvelőnek és a vérnek, s elhat a lélekig; a lökés keltette mozgás pedig, mely a fejből indul ki s a máj tájékán végződik, a hallás. A gyors mozgás magas hangot, a lassú pedig mély hangot eredményez. Az egyenletes mozgás egyenletes és lágy hangot, az ellenkező mozgás nyers hangot, az erős mozgás Hangos, ellentéte gyenge hangot. Az összhangra vonatkozókat későbbi mondanivalóink között kell előadni.

XXX.

Hátravan még az érzékeknek egy negyedik faja, amely nagyszámú változatokat foglal magában, s ezeket meg kell különböztetni. Mindezeket színeknek hívjuk: lángok ezek, melyek az egyes testekből áradnak és részecskéik kellő arányban vannak a látósugár részecskéivel, úgyhogy észrevehetőek. A tényállást magát a látósugár keletkezésének okai felől az előzőkben már elmondtuk. Azt, ami a színekre vonatkozólag a leginkább valószínű, a következőkben kell elmondanunk, megfelelő előadásban.

Azok a részecskék, melyek más testekről jövet beleütköznek a látósugárba, részben kisebbek, részben nagyobbak, mások pedig egyenlők magának a látósugárnak a részecskéivel. Amelyek

egyenlők, azokat nem vesszük észre, s az ily tárgyakat átlátszónak nevezzük. A nagyobbak és a kisebbek, melyek egyesítik, illetve szétválasztják a látósugárt – és voltaképpen testvérei azoknak, amelyek a húsról vonatkozólag melegek és hidegek, a nyelvre vonatkozólag pedig fanyarak, illetve ha melegítő hatásuk van, marók –, a feketék és fehérek: azok által (egyesítés és szétválasztás által) okozott azonos folyamatok ezek is, de minthogy másfajta területen játszódnak le, éppen ezért másnak is mutatkoznak.

Így kell őket elnevezni: ami a látósugarat szétválasztja, az fehér, ellentéte fekete. Ha pedig az a másnemű tűz, mely a látósugarat éri, gyorsabb iramú és így azt egészen a szemig széthasítja, sőt erőszakosan áttör a szemek bejáratán is és azokat feloldja, s innen kisajtolja tűznek és víznek azt a keverékét, amit könnynek nevezünk – ő maga is tűz, amely ellenkező irányból jön szembe, s így, minthogy a bent lévő tűz villámként kipattan, a beható tűz pedig a szem nedvében kialszik, ebben a zürzavarban mindenféle színek keletkeznek: a jelenséget magát káprázásnak, azt pedig, ami ezt előidézi, fényesnek és csillogónak nevezzük.

A fehér és csillogó között is van a tűznek egy neme, mely szintén eljut a szemnedvig és vegyül is vele, de nem kápráztat el: ennek a tűzsugárnak, mely a szemnedven áthatolva s azzal vegyülve véres színt ad, a vörös nevet adtuk.

Ha a fényes-fehér vörössel és fehérrel vegyül, aranysárga szín támad; hogy pedig milyen arányban vegyülnek, még ha tudná is valaki, nem volna értelme megmondani, mert sem az arány szükségképpen okát, sem csak valószínű magyarázatát sem volna képes senki még megközelítően sem megmondani.

Vörös feketével és fehérrel vegyülve bíborszínű lesz; sötétbarna pedig úgy keletkezik, ha az előbbi vegyületet jobban izzítjuk és feketét vegyítünk hozzá. Rőt színű a sárga és szürke vegyítéséből jön létre; szürke a fehérből és feketéből, halványsárga pedig a fehér és aranysárga vegyítéséből.

Ha a ragyogó-fehér és a fehér egyesülnek és telített feketébe jutnak, mélykék színt eredményeznek; a mélykék pedig fehérrel vegyülve zöldeskéket, a rőt pedig feketével vegyülve élénk zöldet ad.

Ami pedig az ezekből származó többi színt illeti, körülbelül világos, hogy mely vegyületek mintájára formálván őket, őrizheti meg az ember előadásában a valószínűséget. Ha azonban valaki mindezt valóban ki is akarná próbálni, akkor félreismerné: az emberi és isteni természet közti különbséget, hogy csupán isten az, aki ért hozzá és képes is rá, hogy a sokat egyé vegyítse össze és ismét egyből sokká oldja fel; ember azonban ezek egyikére sem képes, sem most, sem soha a jövőben.

Mindezeket, melyek a szükségesség folytán ilyen természetűek lettek, a legszebbnek és legjobbnak alkotója a jelenségek világában átvette, amikor az önmagának elégséges és legtökéletesebb isteni lényt létrehozta, az itt szereplő okokat, mint segédokokat használva fel, de a Jót a jelenségek egész világában ő maga formálta meg. Ezért az oknak két fajtát kell megkülönböztetni: egyik a szükségképpen, a másik az isteni ok, és mindenben az isteni okot kell keresni a boldog élet elnyerése kedvéért – amennyire természetünk engedi –, a szükségképpen okot pedig amannak a kedvéért, meggondolva, hogy ezek nélkül amazokat sem amelyekre voltaképpen törekszünk – lehetne önmagukban belátni, vagy megragadni, vagy bennük részesülni.

XXXI.

Minthogy mármost, mint ácsok előtt a fa, itt van előttünk gondosan átvizsgálva az okok két faja, amelyekből össze kell szőni hátralevő előadásunkat, röviden térjünk vissza a kezdetéhez és gyorsan haladjunk el oda, ahonnan ideérkeztünk, és próbáljuk meg, hogy beszédünket olyan befejezéssel lássuk el, amely illik az előzőkhöz.

Mint már az elején megmondtuk, mindezek rendezetlen állapotban voltak, és az isten hozott létre mindegyikben kellő arányt, mind saját szerkezetüket, mind egymáshoz való viszonyukat illetőleg – már amennyire lehetséges volt arányosakká és harmonikusokká lenniük. Mert akkor még sem arányokban nem volt része semminek, hacsak nem véletlenül, sem egyáltalán semmi sem volt arra méltó, hogy a most használatos nevekkel nevezzék: mint tűznek, víznek vagy akármi másnak. Hanem mindezeket először is rendbe hozta, majd belőlük ezt, a mindenséget állította össze, egy élőlényé, mely magában foglalja az összes élőlényeket, halandókat és halhatatlanokat. Az isteni lényeknek ő maga lett alkotója, a halandók keletkezését pedig a maga szülőtteire bízta, hogy ezt elvégezzék.

Azok pedig, őt utánozva és átvéve a lélek halhatatlan magvát, halandó testet formáltak köréje, s így az egész testet kocsni gyanánt adták neki s benne a léleknek másik nemét: a halandót illesztették hozzá, melynek szörnyű és szükségszerű állapotai vannak: először is a gyönyör, a rossz legerősebb csalátka; továbbá a fájdalom, mely visszatart a jótól; majd a vakmerőség és a félelem, e két esztelen tanácsadó; a harag, mely oly nehezen csillapítható; a könnyen félrevezethető remény; mindezeket összevegyítve az értelem nélküli érzékeléssel s a mindenre elszánt szerelmi vágygal, a szükségnek megfelelően összerakták a lélek halandó nemét.

És félve attól, hogy ezekkel a szükségesnél is jobban mocskolják a lélek isteni részét, attól elkülönítve telepítik le a test másik részébe a halandó lelket – a fej és mell közé átjáró szorosul és határuul megalkotva a nyakat, hogy azok el legyenek választva. A mellben és a törzs egész üregében, az úgynevezett *thórax*-ban, helyezték el a lélek halandó részét. De minthogy ennek egy része természetből fogva különb, a másik pedig hitványabb, a *thórax* üregét is két lakosztályra osztják: mintegy elválasztva külön a nők s külön a férfiak lakosztályát, a rekeszizmot téve közójük választófalul. Mármost a léleknek azt a részét, mely a férfiaságban és bátorságban részesedik, és győzelemre vágyó, a fejhez közelebb telepítették, a nyak és rekeszizom közé, hogy az értelem szavára hallgatva azzal együtt erőszakkal tartsa féken a vágyak fajzatát, ha ez nem akar önként engedelmeskedni a fellegvárból jövő parancsnak és értelmes beszédnek.

A szívet pedig, az erek csomópontját és az összes tagokon hevesen körüláramló vérnek forrását a testország lakhelyére tették, hogy mikor forr az indulat ereje s az értelem hírül adja, hogy valami igazságtalan cselekedet fenyegeti őket kívülről vagy esetleg a belső vágyak részéről, tüstént az erek szűk csatornáin át mindaz, ami a testben érzékeny és képes észrevenni az ész figyelmeztetéseit és fenyegetéseit, engedelmeskedhessék és követhesse őt, s így engedje, hogy a legjobb uralkodjék mindnyájuk között.

S előre látván, hogy a veszélyek megsejtése és a harag felindulása szívdobogást okoz – annak tudatában, hogy tűz folytán kell az indulatba jött részek minden ilyen felduzzasztásának bekövetkeznie –, ellene segítségül elkészítették és a testbe ültették a tüdő alkatát. Ez először is lágy és vértelen, továbbá belül hasadékokkal van átlukasztva, mint a szivacs, hogy levegőt és italt fogadva be, lehűthesse a szívet, és fellélegzést és megkönnyebbülést adhasson neki felhevültségében. Ezért vágták ki a légzőcső csatornáit a tüdő felé és helyezték a szív

közelébe, mint valami párnát, hogy midőn az indulat eléri benne tetőfokát, dobogása közben olyasmire találjon, ami enged neki, és így felfrissülve kevésbé szenvedjen s indulatával jobban tudjon az értelem segítségére lenni.

XXXII.

A léleknek azt a részét pedig, mely ételre és italra vágyik és mindarra, amire szüksége van a test alkata folytán, a rekeszizom és a köldök táján húzódó határvonal közé telepítették, mintegy jászolt készítve ezen az egész területen a test táplálása számára. Ide láncolták, mint valami vadállatot, melyet azonban – a többi résszel való összekapcsoltsága miatt – táplálni kell, ha ugyan valaha is halandó nemzedéknek kell létrejönnie. Hogy tehát mindig ott legeljen a jászolnál s minél távolabb lakják a megfontoló lélektől, minél kevesebb zavart és zajt okozva, hagyja az uralkodó részt nyugodtan elmélkedni arról, – ami mindnyájuknak együtt és külön-külön hasznos, ezért ide rendezték be az ő lakását.

S mivel tudták róla, hogy értelmes szóra nem hallgat, sőt ha felfogna is valamit abból, nem természete, hogy törődjék bármiféle értelmes beszéddel, hanem látomások és agyrémek varázsa alatt áll éjjel-nappal, erre való tekintettel az isten a máj alkatát állította össze számára és az ő lakosztályába helyezte, úgy szerkesztve meg, hogy sűrű, sima, fényes legyen, és édességet, keserúséget egyaránt magában foglaljon, azért, hogy benne, mint valami tükörben, mely befogadja a benyomásokat és látható képeket nyújt, a gondolatoknak az észből jövő ereje rémületet keltsen, :valahányszor a vele született keserúségnek egy részét fölhasználva, súlyosan megtámadva fenyegeti, gyorsan előntve a keserúséget az egész májban, májszerű színeket kelt, s összehúzza az egészet, ráncossá és érdessé teszi, a májkaréjt egyenes helyzetéből meggömbíti és összehúzza, az ephólyagocskát és a kapueret betörni és elzárja, s így fájdalmat és levertséget okoz. Máskor viszont az előbbivel ellentétes képeket rajzol az észből jövő szelídségnek egy fuvalma, minthogy nyugton hagyja a keserű anyagot – nem akarván megmozgatni, sőt csak meg is érinteni vele ellentétes természetű dolgot –, ellenben a májjal vele született édességet használja fel számára, és minden részét egyenesre és simára egyengetve és felszabadítva, vidámmá és szelíddé teszi a léleknek a máj körül letelepített részét, úgyhogy éjjel is megfelelő időtöltése legyen, álmában jóstehetséget nyerve, minthogy értelemben és gondolkodásban nincs része. Mert a bennünket megalkotó istenek megemlékeztek atyjuk megbízásáról, amikor azt bizta rájuk, hogy a halandók nemét a lehető legkülönbébbé tegyék, s ezért még hitvány részünket is felemelték: hogy valamiképp hozzáférhessen az igazsághoz, ebben állították fel a jósdát.

Elég jele van annak, hogy isten az emberi értelmetlenség számára adta a jóslást. Hiszen senki józan esze birtokában istentől lelkesített, igazi jóslásra nem képes, hanem vagy álmában, mikor le van bilincselve a gondolkodás ereje, vagy pedig betegség vagy megszállottság folytán térve le a józan ész útjáról. Józan eszű ember hivatása ellenben felidézni és átgondolni mindazt, amit egy jóslásra és megszállottságra hajlamos természetű ember álmában vagy ébren mondott, és hogy képzeletében mi mindent látott, s mindezt megfontolva taglalni, hogy mennyiben és kinek a számára jelentenek valami jövő, elmúlt vagy jelen rosszat vagy jót. Annak ellenben, aki még önkívületben van, nem lehet feladata a látomásait és kijelentéseit vizsgálni, hanem már régen jól megmondták, hogy csupán a józan eszű emberhez illik a maga dolgát végezni és önmagát megismerni. Innen ered az a szokás is, hogy a próféták rendjét állították be az isten sugallta jóslatok magyarázójául. S ezeket is jósoknak nevezik némelyek, teljesen félreismerve azt, hogy ők csak a rejtélyes szózatok és látomások tolmácsai, és egyáltalán nem jósok. Éppen ezért helyes elnevezésük: próféta, tolmácsa azoknak a dolgoknak, miket a jóslás nyilatkoztat ki.

A máj alkata tehát ezért lett ilyenné és keletkezett az általunk említett helyen: a jóslás kedvéért. S amíg él valaki, addig a jelei világosabbak, az élettől megfosztva azonban vakká lesz és jóslatai már homályosabbak, semhogy bármit is világosan jelentenének.

A vele szomszédos belső résznek szerkezete és helye – tőle balra – az ő kedvéért jött létre, hogy a májat mindig fényesen és tisztán tartsa, mint valami törlőruha, mely tükör mellé van készítve s ott függ készen mindig. Ezért, ha a test betegségei folytán bizonyos tisztátalanságok támadnak a májban, mindezeket befogadja és így letisztítja a lép lyukacsos volta, minthogy üreges és vértelen szövetű. S így megtelve a letisztított dolgokkal, nagy és belül beteg lesz; de ha a test megtisztul, újra lelohad és régi állapotára zsugorodik össze.

XXXIII.

A lélekre vonatkozólag, hogy mennyi benne a halandó és mennyi az isteni, és hogyan, mikkel együtt és miért helyeztetett el különböző testrészekbe, hogy az igazságot mondtuk-e el, csak akkor állíthatnánk, ha isten is hozzájárulna. Hogy azonban valószínű, amit elmondtunk, annak az állításnak kockázatát vállal hatjuk most is, és akkor is, ha jobban megvizsgáljuk a dolgot: ezt tehát ki is jelentjük. – Ugyanezen a módon kell tárgyalni, ami sorban ezek után következik: hátravan még a test megtárgyalása, hogy hogyan keletkezett

A legvalószínűbb, hogy ilyen meg gondolás alapján épült fel. Ételben és italban leendő féktelenségünket előre tudták fajtánk alkotói, és hogy döreségünk folytán a kellőnél és mértékletesnél sokkal többet fogunk fogyasztani; hogy tehát ne következék be gyors pusztulás betegségek folytán, és a halandók neme ne érjen hirtelen véget bevégtetlenül, ezt előre látva, a fölösleges étel és ital befogadására tartályul az úgynevezett hasüreget alkották, s körülcsavargatták a beleket, hogy a táplálék ne hatolhasson át gyorsan és ne kényszerítse a testet, hogy hamarosan újra más táplálékra szoruljon, és így telhetetlen falánkság által az egész emberi nemet idegenné tegye a filozófiától és a múzsáktól, és engedetlené legistenibb részünkkel szemben.

A csontokat, a húst és minden effajta anyagot illetőleg így áll a dolog. Mindezek forrása a velő létrejött; mert az élet kötelékei, amelyekkel a lélek a testhez van kötve, itt vannak lerögzítve, és így meggyökereztetik a halandó nemet; maga a velő pedig más alkatrészekből keletkezett. Az isten ugyanis az elemi háromszögek közül azokat, melyek szabályosak és simák s így leginkább képesek tüzet, vizet, levegőt és földet tisztán előállítani, mindegyiket a maga nemétől különválasztotta, egymással kellő arányban összevegyítette, s így magtárt alkotva az egész halandó nem számára, ezekből készítette a velőt, s aztán beleplántálta és belerögzítette a lélek fajtait. Mégpedig, ahány és amilyen fajta formát kellett a léleknek magában foglalnia, a velőt magát ugyanannyi és ugyanilyen formákra osztotta tüstént a kezdetben való elosztáskor. Mégpedig a velőnek azt a részét, melynek az volt a rendeltetése, hogy mint valami szántóföld, a lélek isteni magvát fogadja magába, teljesen gömbölydedre formálta és agyvelőnek nevezte, minthogy – ha mindegyik lény teljesen elkészül – az ezt körülvevő edény lesz a fej, Amelyiknek pedig a lélek többi, halandó részét kellett magában tartania, azt egyszerre kerekded és hosszúkás alakká tagolta, de mindet velőnek nevezte, és róluk, mint valami horgonyokról vetette ki az egész lélek kötelékeit s ekörül építette fel testünket, először is csontburkolatot erősítve az egész velő körül.

A csontot pedig így állította össze. Földet rostált meg, hogy tiszta és sima legyen; majd velővel áztatta meg és gyúrta össze; ezután tűzbe tette, majd vízbe mártotta, azután megint felváltva tűzbe, majd vízbe; így mindkettőbe gyakran átvivén őket, elérte azt, hogy egyik sem

olvaszthatja meg többé. Ezt használta tehát fel, s az agyvelő körül csontgömböt esztergályozott belőle, de rajta egy szűk kijáratot hagyott. És a nyak- és hátgerincevelő körül csigolyákat formált belőle és ezeket mint ajtósarkakat feszítette ki a fejtől kezdve az egész felsőtesten át. S így az egész magvat megóvta, kőszerű burokkal kerítve körül. De tett e burokba ízületeket is, a különbözőség hatását használva fel közöttük középben, a mozgás és hajlítás lehetősége kedvéért.

Minthogy pedig a csontanyag alkatát a kelleténél törékenyebbnek és nem elég hajlékonynak gondolta, s attól tartva, hogy áthevülve, majd ismét lehülve megszuvasodik s így hamarosan megrontja a benne levő velőt is, megszerkesztette az inak és a hús nemét, hogy az inakkal az összes tagokat összekötve, megfeszülésük és meglazulásuk által az ízületek körül hajlíthatóvá és kinyújthatóvá tegye a testet. A húst pedig elővédül a meleg ellen és bástyául a hideg ellen, továbbá, hogy elesésnél mintegy nemezpárnául szolgáljon, mely a külső testeknek lágyan és szelíden enged. Mivel ugyanis meleg nedvességet foglal magában, nyáron izzadva és így kívülről átnedvesedve belső hűvösséget ad az egész testnek; télen viszont ezzel a tűzzel a kívülről beáramló és körülvevő hideget tartja kellően távol. Ezeket meggondolva a mi formálónk, vízből, tűzből és földből arányos vegyületet készítve, hozzávegyített még egy erjesztőanyagot, melyet savanyú és sós anyagokból rakott össze: így állította össze a nedvdús, lágy húst.

Az inak anyagát pedig csontnak és erjesztő nélküli húsnak vegyületéből egyé alkotta meg, hogy minőségben középben álljon a kettő között, és sárga színnel látta el. Így az inak a húsnál feszesebb és szívósabbá, a csontnál viszont lágyabbá és hajlékonyabbá lettek. Ezekkel vette körül az isten a csontokat és a velőt; a csontokat inakkal kötve egymáshoz, s aztán mindnyájukat felülről hússal fedte be.

Amely csontok a legtöbb lelket zárják magukba, azokat a legkevesebb hússal vette körül; amelyekben belül pedig a legkevesebb a lélek, azokat a legtöbb és legvastagabb hússal. S a csontok ízületeinél, ahol a meggondolás azt mutatta, hogy semmi szükség sincs hússal, csak kevés húst hozott létre, hogy ne legyen a hajlításnak útjában s a testet mozgásában akadályozva ne tegye nehézkessé. S azt sem akarta, hogy sok hús túl sűrűen egymásra halmozva, tömörsége által érzéketlenséget idézzon elő, s az értelmet gyenge emlékezetűvé és tompává tegye. Éppen ezért a comb és lábszárcsontok, a medencecsontok tájéka, továbbá a felső- és alsókar csontjai és egyáltalán azok, amelyek ízület nélküliek, s amelyek a bent, a velőben levő léleknek csekélyesége folytán híjával vannak az értelemnek, mindezek bőven el vannak látva hússal. Amelyek pedig értelemmel bírnak, kevésbé, kivéve, ha valamely húsréteget már önmagában nem épp az érzékelés céljából szerkesztett meg, mint például a nyelv alkatát. A legtöbbet azonban az említett módon építette fel.

A szükségszerűség folytán keletkezett és fejlődött képződmény ugyanis nem rendelkezhet egyszerre vastag csonttal, bőséges hússal és éles érzékelő képességgel is. Hiszen elsősorban a fej szerkezete kapta volna meg őket, ha együtt akarnának fellépni – s akkor az emberi nem húsos, inas és erős fejével kétszeres, sőt sokszoros s a mostaninál egészségesebb és fájdalomtól mentesebb életben részesült volna. Azoknak azonban, akik születésünk körül tevékenykedtek, mikor azon gondolkoztak, vajon hosszabb életű, hitványabb vagy rövidebb életű, külön fajt hozzanak-e létre, az látszott jónak, hogy mindenki számára mindenesetre kívánatosabb a rövidebb, de külön élet a hosszabb, de hitványabbnál.

Ezért csak vékony csonttal, hússal és inakkal pedig egyáltalán nem fedték be a főt, minthogy ízületei sincsenek. Mindezek alapján az emberi testre élesen érzékelő és értelmes, de sokkal

kevésbé erős főt helyeztek. Ugyanezen okból inakat az isten a fej alsó végére helyezett, körben a nyak körül és egyenlően erősítette meg őket, valamint az állkapcsok végét is velük kötötte össze az arc alatt. A többit pedig elszórta az összes tagokba, izületet izülettel kötve össze.

Szánkat pedig fogakkal, nyelvvel és ajkakkal szerelték fel alkotóink mind a szükségletek, mind a javak kedvéért, úgy, ahogyan most van. A bejáratot a szükségletek kedvéért szerkesztették meg, a kijáratot pedig a javak kedvéért. Mert szükséglet minden, ami csak bejön, hogy a testet táplálja; a beszéd folyama ellenben, amely kifelé áramlik és az értelemnek szolgál, a legszebb és legjobb minden folyamok közül.

A fejet pedig sem egyedül csonttal burkolva, csupaszon nem lehetett hagyni az évszakokban fellépő két véglet miatt, sem azt nem lehetett elnézni, hogy hústömeggel befedve tompa és érzéketlen legyen. A húsból tehát, amely még nem száradt meg teljesen, bő héj különült el, hogy körülvegye: az az, amit bőrnek nevezünk. Ez az agyvelő körüli nedvesség hatására önmagával összenőtt és tovább fejlődve körben körülvette a főt.

Ez a nedvesség a varratokon kiszivároghva átmedvesítette a bőrt és összezárta a fej tetején, mintegy csomóba kötve. A varratoknak pedig mindenféle fajtájuk van az agy körforgásai és a táplálkozás hatása folytán: ha ezek hevesebb harcban állnak egymással, akkor több, ha pedig kisebb a küzdelmük, akkor kevesebb varrat jön létre. Az isten az egész fejbőrt körös-körül tűzzel átfúrta s a nedvesség e lyukakon kiáramolván, a tiszta nedvesség és meleg eltávozott; ami pedig vegyület volt azokból, amikből a bőr is áll, a mozgás folytán kiemelkedett és kint hosszúra nyúlt. Vékonysága a lyukacsokéval egyenlő; minthogy azonban a mozgása lassú, a kívülről környező levegő által visszataszítva, ismét begöngyölszódik a bőr alá és ott gyökeret ver. E folyamatok által keletkezik a haj és szőr a bőrön; szálaik rokonok a bőrrel, de merevebbek és sűrűbbek nála a hideg összenyomó hatása folytán: a bőrből kilépve ugyanis mindegyik szőrszál összenyomódott a hideg által. Így látta el fejünket hajjal az alkotó, az említett okokat használva fel, azzal a célzattal, hogy hús helyett neki kell lennie könnyű buroknak az agyvelő biztonsága kedvéért, mely egyrészt télen-nyáron elégséges védelmet és árnyat adjon, de az érzékelés finomságának ne legyen akadály.

Az ínnak, bőrnek és csontnak az ujjak végén való összeolvasztása folytán, a háromból összevegyítve, megszáradás után egy kemény – mindháromban részes – bőrképződmény támadt, mely ezen segédokok igénybevételével alkottatott, de főoka a belátás volt, mely az ezután keletkezendők számára hozta létre. Mert alkotóink tudták, hogy férfiakból egykor asszonyok és egyéb állatok fognak keletkezni, és azt is, hogy e lények közül sokan és sokban rá fognak szorulni a körmök használatára. Ezért tüstént az ember keletkezésekor nagyjából megformálták a körmöket. Ilyen megfontolás alapján és ilyen okokból hozták létre a bőrt, szőrt és körmöket tagjaink végén.

XXXIV.

Miután a halandó élőlény összes részei és tagjai összenőttek, s életét szükségképpen tűznek és levegőnek kiteve kellett töltenie, így pedig ezek által feloldva és felemésztve elpusztult volna: segítséget gondoltak ki számára az istenek. Az emberi természettel rokon alkatot plántálnak, más tulajdonságokkal és érzékeléssel látva el, úgyhogy másik élőlény legyen. Ezek a most szelíd fák, növények és magvak, amelyek a földművelés által tenyésztve meg vannak szelídítve számunkra. Hajdan azonban csak vad fajtáik voltak meg, melyek régebbiek a szelídekénél.

Minden, aminek csak része van az életben, joggal és helyesen nevezhető élőlénynek. A most említett fajta a lélek harmadik fajtájában részes, melyről elmondtuk, hogy a rekeszizom és a köldök között székel; véleményben, meggondolásban és észben nincs semmi része, csupán kellemes és fájdalmas érzetekben és a vágyakban. Minden benyomást folyton elszenved, de alkata természettől fogva nem engedi meg, hogy önmagában, önmaga körül forogjon, elhárítsa a kívülről jövő mozgást, saját mozgásával éljen, észrevegyen valamit a maga állapotából és azon elmélkedjék. Ezért él ugyan s nem más, mint élőlény, de egy helyben marad, és szilárdan le van gyökerezve, mert az önmozgástól meg van fosztva.

XXXV.

Miután a hatalmasabb lények mindezeket a fajtákat elültették táplálékul számunkra, gyöngébbek számára – testünket átszelték csatornákkal, amilyenek a kertekben vannak, hogy mint azokat a patak vizével – meg lehessen öntözni. Először, mint valami titkos csatornákat, a bőr és hús összenövése alatt két háti eret vágtak, minthogy a test is jobb és bal oldalával kettős valami. Ezeket levezették a hátgerinc mellett, a nemzövet is közrefogva, hogy ez is minél bőségesebb legyen és hogy innen a többi rész felé könnyű legyen az áramlás, minthogy lefelé halad s így az öntözés egyenletes legyen.

Ezután a fej táján elhasították az ereket, és ágaikat egymáson átfonva ellenkező irányban küldték szét – a jobbról jövőket a test bal oldala felé, a balról jövőket pedig a jobb oldala felé hajlították, egyrészt azért, hogy a bőrön kívül is legyen köteleke a fejnek a test felé, minthogy inakkal nincs körben körülvéve, másrészt, hogy a test bármely oldaláról jövő érzetek az egész testtel közöltessenek. Ezután a „vízvezeték” rendezték be. Ennek a módját azonban könnyebben fogjuk belátni, ha előbb megállapodunk abban, hogy minden anyag, ami kisebb részecskékből áll, feltartóztatja a nagyobb részecskéket, viszont a nagyobb részecskékből álló nem képes útját állni a kisebb részecskének. Az összes anyagok között a tűz áll a legapróbb részecskékből, ezért vízen, földön, levegőn s mindenben, ami ezekből van összetéve, áthalad, és semmi sem tudja feltartóztatni. Ezt kell meggondolni testünk üregére vonatkozólag is: ételt-italt, ami csak belejut, visszatart, de a levegőt és a tüzet, melyek az ő szerkezeténél apróbb részecskéjűek, nem tudja feltartóztatni.

Ezeket a törvényszerűségeket használta fel az isten, hogy biztosítsa a belső üregből az erek felé irányuló öntözést. Ezért levegőből és tűzből hálószerű fonadékot font össze. Ebben – bejárata táján – két zacskó van, s ezek egyikét ismét kétágúvá formálta, s e zacskókból mintegy köteleket feszített ki körben mindenfelé a fonat felszínére. Mindent, ami a fonaton belül van, tűzből alkotott meg, a zacskókat pedig és a burkot légneműnek – és vette az egészet s körülhálózta vele a megformált élőlényt a következő módon:

A zacskók szerkezetét beillesztette a szájba, s minthogy két zacskó van, az egyiket a tüdőbe vezette le a légsövön át, a másikat a hasüregbe hosszában a légzőcső mellett. Az egyiket elvágta s mindkét részének hagyott egy közös kijáratot az orr csatornáin át, úgyhogy – ha a szájon át vezető ág nem működik – e kijáratból amannak a folyamatai is kiegészíthessenek.

A háló burkolatát testünk üreges része körül helyezte el és úgy rendezte be, hogy felváltva egyszer mindez beömölgék a zacskókba lágyan, szelíden, minthogy a zacskók is levegőből vannak, máskor pedig a zacskók folyjanak visszafelé; s közben az egész háló, minthogy a test likacsos, rajta át be és kijuthasson, és a tűznek benne lévő sugarai, melyek összefonódtak a levegővel, kövessék a levegőt mindkét irányú mozgásában, s hogy ez a folyamat, míg csak

megvan a halandó lény, ne szüneteljen. S ennek az, aki a dolgokat elnevezte, a be- és kilélegzés nevet adta.

Mindez a működés és állapot azért jött létre, hogy testünk átnedvesedjen és lehűljön, s így táplálkozzon és éljen. Mikor ugyanis e lélegzési áramlás be- és kifelé halad, követi a vele bent összekapcsolódott tűz, és állandóan ide-oda lengve, midőn a hasüregen át bejut, megragadja az ételeket és italokat, feloldja és apró részekre bontja, s magával viszi a kijáratokon át, amerre csak halad, mint valami forrásból a csatornákba, az erekbe szivattyúzza őket, és mozgásban tartja az erek folyóit a test vízvezetékén át.

XXXVI.

De lássuk újra a lélegzés folyamatát, hogy mely okok folytán lett olyan, amilyen valóban. A következőképpen. Miután teljes üresség nincs, amibe a mozgó dolgok bármelyike bejuthatna, a levegő pedig belőlünk kiáramlik, a következmény mindenki előtt világos, hogy nem üres térbe jut, hanem a legközelebbi részecskét kítaszítja helyéből, ez viszont a szomszédját űzi mindig tovább, és – e folyamat kényszere folytán az egész körben taszítódik a felé a hely felé, ahonnan a levegő kiáramlott: belép ide, betölti ezt a helyet s így nyomon követi a kilehelt levegőt. S ez az egész egy egyszerre, folytonosan lejátszódó folyamat, mintha egy kerék forogna – minthogy űr nincs.

Ezért azután a mell és a tüdő, midőn (a szájon és orron át) kibocsátja a levegőt, máris újra megtelik a testet környező levegővel, amely a hús lyukain át hajtva körben jut be; majd megfordul a levegő áramlása és most a test lyukain át jutva ki, körben taszítja befelé a belélelendő levegőt a száj és orrlyukak átjárója mentén.

E körmozgások kezdetének okául a következőt kell feltennünk. Minden állat testének belső, a vér és erek körüli részei a legmelegebbek, mintha a tűznek valami forrása volna benne. Ezért hasonlítottuk egy olyan hálófonaadékhhoz, melynek egész közepe tűzből van fonva, összes külső részei pedig levegőből. Azt el kell ismerni, hogy a meleg, természet szerint a maga helyére, kifelé, a vele rokon tűz felé igyekszik; de minthogy két átjáró van: a test lyukain át és a szájon, illetve orron át, ezért, mikor az egyik felé indul, akkor a levegőt körben a másik felé taszítja, s ez körútjában a belső tűzbe ütközve felmelegszik, a kilépő áramlás pedig lehül. Így a melegség kicserélődik: most a másik kijárat mentén lévő részek válnak melegebbé s így a bent fölmelegedett anyag, minthogy a maga fajtája felé törekszik, most megfordítva emerre fordul s innen taszítja körben a levegőt az először említett bejárat felé. Így minden rész ugyanazt a hatást szenvedve és ugyanazt viszont továbbadva folyton, az egész ide-oda ingó kört képez, s e kettős hatás folytán hozza létre a be- és kilégzést.

XXXVII.

A köpölyözésnél, nemkülönben a nyelésnél, a magasba küldött lövedékeknél s a földön tovahaladó eldobott testeknél előforduló jelenségek okait is ezen az úton kell keresni; nemkülönben annak okát is, hogy a gyors és lassú, s ezáltal magasnak és mélynek mutakozó hangok egyszer diszharmonikusan jutnak hozzánk, az általuk bennünk keltett mozgás egyenetlensége folytán, máskor viszont összhangzóan, e mozgás egyneműsége folytán. A lassúbb mozgások utolériki ugyanis a gyorsabb és hozzánk jutó hangoknak már megszűnőben lévő mozgásait, amikor ezek hasonlónak válnak azokhoz, amelyekkel a később érkezők mozgatják őket; de nem keltenek másfajta mozgást s így nem okoznak zűrzavart, hanem forrásul szolgálnak egy lassúbb mozgásnak, amely hasonló a gyorsabb, de már megszűnőben

levő mozgáshoz: s így a magas és mély hangból egységes jelenséget vegyítenek össze. Ezzel gyönyört okoznak az eszteleneknek, tiszta örömet az értelmeseknek, az isteni harmóniának halandó mozgásokban való utánzata révén.

S ami a vizek mindenféle folyását, a villámcsapást, továbbá a borostyánkő és mágnes vonzó hatásának csodálatos jelenségeit illeti: vonzó hatás ezek egyikében sincs, hanem aki kellő módon kutatja őket, az előtt nyilvánvaló lesz, hogy üres tér egyáltalán nincs s a szóban forgó dolgok egymást kölcsönösen körben taszítják, és mindegyikük szétválva és egyesülve, váltakozva a neki megfelelő hely felé halad, s mindez a jelenségek kölcsönös összekapcsolódása folytán látszik csodálatosnak.

XXXVIII.

A lélegzés folyamata tehát – ahonnan ez a fejtegetésünk kiindult – így és ezek miatt az okok miatt történik, ahogyan előbb kifejtettük. S eközben a tűz elvagdálja az ételeket, s benn a levegőt követve lengő mozgást végez, és lengése közben az ereket a hasüregből megtölti azáltal, hogy az elaprózott részecskéket innen beléjük szivattyúzza; és így az egész testben minden élőlény számára a táplálék folyamatai bőségesek lesznek. S minthogy ezek az elvágott részecskék még frissek és rokon lényekből valók: gyümölcsökből, zöld füvekből, melyeket isten épp ezért – táplálékul – ültetett számunkra, vegyítésük folytán mindenféle színeket kapnak, de a vörös szín terjed el legjobban közöttük: az a minőség, mely a tűznek nedvességen való áthatolása és abban való lenyomata által keletkezik. Innen kapta a testen áthaladó folyadéknak az a része, melyet vérnek nevezünk, azt a színt, amelyet leírtunk. A vér a táplálója a húsnak s az egész testnek; általa öntözve tölti be minden testrészt a kiürülő anyag helyét.

A megtelés és kiürülés módja pedig úgy történik, mint ahogyan a mindenségben mindennek a mozgása végbemegy: minden rokonemű egymás felé törekszik. A körülöttünk lévő külső anyagok ugyanis állandóan fölbontják testünket és részekre osztják, úgy, hogy minden fajtát a vele rokon tömegek felé küldenek. A vérben levő részecskék viszont, melyek bensőnkben apróra vannak darabolva és körül vannak véve, mint valami égboltozattól, minden egyes élőlény szerkezetétől: a mindenség mozgását kényszerülnek utánozni. S így minden, ami bensőnkben felaprózott állapotban van, a vele rokonhoz áramlik, s így a keletkezett úrt ismét betölti. És ha az odaömlőnél több távozik el, akkor minden lény fogy: ha pedig kevesebb, nő. Minden élőlény szervezete, míg fiatal, minthogy alkotórészeinek háromszögei még frissek – mintha most kerültek volna ki a műhelyből –, erősen egymáshoz kapcsolódnak, de az egész tömeg mégis hajlékonyan illeszkedett össze, minthogy az imént keletkezett a velőből, és tejjel táplálkozott. A kívülről belekerülő háromszögeket pedig, amelyekből az ételek és italok állnak és a saját háromszögeinél régebbiek és gyöngébbek, a maga friss háromszögeivel legyőzi és szétvágja: így nagyra növeszti az élőlényt, sok hasonló alkatrésszel táplálva. Mikor pedig a háromszögek gyökere meglazul, minthogy sok idő alatt sok ellenséggel sok küzdelmet vívtak, akkor a táplálék behatoló részecskéit nem képesek már önmagukhoz hasonlóvá felválni, hanem őket bontják fel könnyedén a kívülről bejövők: az így idegen erőszak hatalmába került élőlény pusztulásnak indul, s ezt az állapotot hívják öregségnek. Végül pedig, ha a velő háromszögeinek összeillesztett kötelékei nem állnak már ellen, hanem a nyomás folytán szétválnak, akkor a lélek kötelékeit is elbocsátják; ez pedig természetes módon kiszabadulva örömmel elrepül: mert minden természetellenes dolog fájdalmas; ami pedig természetes módon történik, kellemes. Így a halál is, ha betegség vagy sebesülés folytán következik be, erőszakos és így fájdalmas; ha viszont az öregedéssel együtt, természetesen

halad a vég felé, ez a legkevésbé fájdalmas neme a halálnak s inkább örömmel, mint fájdalommal jár.

XXXIX.

Hogy pedig a betegségek honnan jönnek létre, talán mindenki előtt világos. Minthogy négyfajta anyag van, melyekből a test áll: föld, tűz, víz és levegő, ha ezekből a természet ellenére a kelleténél több vagy kevesebb van, továbbá, ha rendes helyükről idegen helyre mennek át; végül, minthogy a tűznek és a többinek egynél több fajtája van, ha ezekből nem a megfelelőt veszi magához a test – és minden efféle jelenség –, vizályt és betegséget okoz. Ha ugyanis bármelyikük a természet ellenére módosul és megváltoztatja a helyét: felmelegszenek azok, amik előbb hidegek voltak; a szárazak nedvessé lesznek és éppígy könnyűvé vagy nehezzé azok, amik ellentétes állapotban voltak, és egyáltalán mindenféle változásokat szenvednek. Mert – hangsúlyozzuk – csupán ha ugyanaz az anyag ugyanabba a lénybe ugyanúgy és arányosan jut be és távozik tőle, hagyja őt önmagával azonosnak s így épnek és egészségesnek. Ami pedig megzavarja az összhangot azzal, hogy e feltételek ellenére távozik vagy jut be, mindenféle változásokat, betegségeket és megszámlálhatatlan romlást okoz.

De minthogy – természettől fogva – második összetételek is keletkeztek, a betegségeknek egy második vizsgálata szükséges, ha meg akarjuk őket összességükben érteni. Mivel ugyanis a velő, a csont, a hús és az inak abból az első négy testből keletkeztek, továbbá a vér is – bár más módon –, de ugyanezekből származik, a legtöbb betegség úgy jön létre, mint az előbb említettük, de a legnagyobb betegségek a következő módon válnak súlyossá.

Ha e második összetételek keletkezése visszafelé halad, akkor az emberek elpusztulnak. Mert természet szerint a hús és az inak a vérből keletkeznek, mégpedig az ín a vér fibrinjéből – rokonságuk miatt –, a hús pedig megalvadt vérből, mely elkülönült a fibrinektől. Az inakból és a húsból ismét kiválik egy ragadós és zsíros anyag, mely egyrészt a húst ragasztja a csontokhoz, továbbá a velő körüli csontot táplálja és növeli, végül azzal, hogy még a csontok tömörségén is átszivárog a háromszögeknek ez a legtisztább, legsimább és legzsírosabb faja, és a csontokból csöpög és csordogál, nedvesen tartja a velőt.

S ha mindegyik folyamat ebben a rendben játszódik le, akkor többnyire egészség az eredmény; de betegség, ha ellentétes rendben. Midőn ugyanis a hús felbomlik és bomlástermékeit kiküldi vissza az erekbe, akkor az erekben levegővel együtt levő vér sok és sokféle változást szenved: színben, keserűségben, savanyú és sós jelleg tekintetében, és epét, vérsavót és mindenféle nyálkákat fogad magába. Mert minden, ami megfordított rendben keletkezett és így romlott állapotban van, először is a vért magát rontja meg; s e nedvek a testnek ebbé semmi táplálékot nem adva, rohannak mindenfelé az ereken át, nem tartva be a természetszerű körforgások rendjét – gyűlölettel egymás iránt, minthogy semmi hasznuk egymásból nincs, s ellenségesen minden iránt, ami a testben még szilárd és helyén maradt –, pusztítanak és bomlasztanak.

Ha a hús legrégebbi része bomlik fel, minthogy nehezen emészthető meg, megfeketedik a sokáig tartó égési folyamat folytán; s minthogy teljesen szétrágódik, keserű lesz és veszélyes a test minden, még romlatlan része számára, amit csak megtámad. Néha ez a fekete epe keserűség helyett savanyú lesz, ha a keserű anyag megvékonyodott. Néha pedig a keserű epe vérrel hígítva pirosas színt kap, s ha ezzel a fekete keveredik, zöldes lesz. Végül a keserűséggel sárga szín is párosulhat, ha friss hús bomlik fel gyulladás következtében. És a közös nevet: az epét mindezek számára vagy orvosok adták, vagy valaki, aki képes volt sok

különbözőre tekintve, meglátni bennük az egy nemet, mely méltó a közös elnevezésre. Ami pedig az epe úgynevezett fajtáit illeti, mindegyikük színe alapján nyert külön meghatározást.

Ami pedig a savót illeti, a vérsavó szelíd folyadék, de a fekete és savanyú epe savója mérges, ha meleg folytán sós ízzel vegyül: az ilyen savanyú nyálkának nevezik.

Ami pedig azt a képződményt illeti, ami a friss és gyöngye hús fölbomlásából és a levegő hatásából származik – ez a széltől fölfúvódik és nedvességtől van körülveve; hólyagok keletkeznek e folyamat következtében, amelyek apró voltak folytán egyenként láthatatlanok, de együttesen látható tömeget képeznek, színük a habképződés folytán fehér; a gyöngye húsnak levegő közreműködésével történő eme fölbomlását fehér nyálkának mondjuk.

A frissen képződött nyálkának folyékony maradványa: az izzadság és a könny, és ami más efféle anyagok még kiválasztódnak naponként és a testet tisztítják. S mindezek betegségek okozói, midőn a vér nem természetes úton: az ételekből és italokból gyarapszik, hanem ellenkezőleg: a természet törvényei ellenére gyarapítja tömegét.

Ha a betegségek a húst felbontják ugyan, de a hús alapjai megmaradnak, akkor a romlás ereje csak felényi – mert még könnyen jóvátehető –, ha azonban az betegszik meg, ami a húst a csontokkal összeköti, és többé nem választódik ki a húsból és az inakból, s így nem táplálhatja a csontot és nem kötheti össze a húst a csonttal, hanem zsírosból, simából és ragadósból érdessé és sóssá szárad ki a rossz táplálás folytán, akkor ilyen hatások folytán szétmorzsolódik a hús és az inak alatt, elkülönül a csontoktól, a hús pedig gyökeréből kiszakadva csupaszon és sós folyadékkal telve hagyja az inakat; s a hús ismét a vér áramába jutva fokozza az előbb említett betegségeket.

Már ezek a betegségek is elég súlyosak, de még súlyosabb, ha az betegszik meg, ami ezek előtt van: midőn ugyanis a csont a hús tömörsége folytán nem kap elég lélegzetet, akkor penészedés folytán felmelegedve megüszkösödik és nem vesz magába táplálékot, hanem ellenkezőleg: ő maga fölmorzsolódva jut be a táplálék áramába, az pedig a húsba, a hús pedig a vérbe – és így minden betegséget az előbbieknél még súlyosabbá tesz.

De a végső eset az, ha a velő betegszik meg – vagy táplálékhiány, vagy túlságos bőség folytán –, s így a legnagyobb és leghalálosabb betegségeket idézi elő, minthogy ekkor a test egész anyaga szükségképpen megfordított irányban áramlik.

XL.

A betegségek harmadik csoportját úgy kell felfogni, hogy háromféleképp keletkezik: széltől, nyálkától, epétől. Mert ha a tüdő, mely a légáramlatokat a test számára kezeli, folyékony anyagoktól eldugulva, nem nyújt tiszta átjárókat: akkor egyik helyre nem jut el levegő, a másikra pedig a kelletténél több, s így az előbbiek nem részesülve lehülésben, rothadásnak indulnak, másutt viszont az ereken erőszakot követ el, felforgatja őket, sorvasztja a testet, s a test közepén, ahol a rekeszizom van, fennakad – s ebből sok fájdalmas betegség származik nagyfokú izzadás kíséretében.

Gyakran pedig a testben keletkezik a szél a hús fölbomlása folytán és nem tudván kijutni, ugyanazokat a fájdalmakat okozza, mint a kívülről beható szél. De legnagyobb fájdalmat akkor idéz elő, mikor az inakat és az ottani ereket veszi körül és felduzzasztja az izmokat meg a velük összefüggő inakat és ellentétesen feszíti meg. E betegségeket éppen erről a beteges

összehúzódról nevezték el tetanusznak és opiszthotonusznak, hátrafelé feszülésnek. Orvosságot is nehéz találni rájuk: leginkább a nyomukban fellépő lázak szüntetik meg e jelenségeket. A fehér nyálka a hólyagjaiban levő levegő miatt súlyos baj, ha megreked. Ha azonban a testből kipárologhat, enyhébb az eset; de akkor is megtarkítja a testet: fekélyeket, sömöröket és rokon betegségeket okozva.

A fehér nyálka fekete epével vegyülve és elterjedve a fejben levő isteni körpályákon és őket megzavarva, ha álomban lép fel: enyhébb bántalom; de ha éber állapotban támad az emberre, igen nehéz tőle megszabadulni; s mivel szent szervünknek megbetegedése, joggal nevezik szent betegségnek.

A savanyú és sós nyálka az összes hurutos megbetegedések forrása; s a különféle helyek szerint, amelyek felé folyik, kapott különféle neveket.

S ha a test bármely része gyulladásban van, amit a gyulladt, égő állapotról neveznek így: az epe okozza mindezt. Ha kiutat talál, akkor felforr és mindenféle keléseket okoz; de ha bennszorul, sok gyulladást kelt; a legsúlyosabbat akkor, ha tiszta vérral keveredve a fibrineket kimozdítja rendjükből; ezek azért vannak elszórva a vérben, hogy a vér híg és sűrű volta arányos legyen, és se a meleg folytán meghígulva ki ne folyjon a test likacsain át, se a kelleténél sűrűbbé és lomhábbá ne váljon, mert akkor csak nehezen áramolhatna az erekben. A helyes mértéket ebben a fibrinek tartják fenn természetes alkatuknál fogva: még akkor is, ha a vér halott és kihűlt állapotában tömöríti őket együvé valaki, szétfolyik az egész vér; de ha benne hagyják őket, akkor a környező hűvösséggel együtt gyorsan megalvasztják a vért. Minthogy a fibrineknek ez a hatásuk a vérrre, és az epe voltaképpen nem egyéb, mint megöregedett vér, amely húsból ismét vérrre bomlott fel – ha meleg és nedves állapotban először apránként jut a vérbe, megalvad a fibrinek hatása alatt; megalvadva és erőszakosan lehűtve, testünk belsejében fázást és reszketést okoz. De ha bővebben ömlik a vérbe, saját melegével uralkodóvá válik, és felforrván, a fibrineket rendetlenül szétszórja. És ha elég ahhoz, hogy véglegesen uralomra jusson, elhatol egészen a velőig, és gyullasztó hatásával azonnal eloldja a lélek kötelékeit, amelyekkel hajóként le volt horgonyozva, és szabadon engedi. Ha ellenben kevesebb, és a test ellenállást tanúsít a bomlasztással szemben, akkor az epe marad alul és vagy az egész testen át jut ki, vagy az erekben át az alsó vagy felső üregbe szorítva – mint menekülő egy forrongó városból –, a testből kiűzve, hasmenést, vérhast és egyéb efféle betegségeket okoz.

Az olyan test, amely leginkább a tűz túlsúlya folytán betegedett meg, folytonos hőséget és lázat termel; ha a levegő túlsúlya okozta a bajt, naponként visszatérő a láz; ha a víz túlsúlya a kórokozó, akkor harmadnapos, minthogy a víz lomhább a levegőnél és tűznél; ha végül a föld túltengése a betegség oka – minthogy ez a leglomhább közöttük –, négyszer akkora periódusokban megy végbe a tisztulás, s így negyednapos a láz, és csak nehezen szűnik meg a betegség.

XLI.

A test betegségei tehát ily módon jönnek létre; a lélek azon betegségei pedig, melyek a test állapotából származnak, a következőképpen. El kell ismerni, hogy az esztelenség a lélek betegsége; az esztelenségnek pedig két neme van: egyik az őrzöngés, másik a tudatlanság. Minden olyan állapotot tehát, amelyet szenvedve ezek bármelyikében részesülünk, betegségnek kell nevezni; mégpedig a túlságos gyönyöröket és fájdalmakat a lélek legnagyobb betegségeinek kell tartani. Mert az ember túlzott örömeiben vagy fájdalmában

nem a kellő időben igyekszik valamit elérni, mást pedig kerülni; semmit sem képes helyesen meglátni vagy meghallani, hanem magánkívül van és megfontolásra a legkevésbé sem képes.

Akinél a mag sok és bőven folyik a velő körül – s olyan, mint egy fa, mely a kelleténél több gyümölcsöt terem –, sok fájdalomban és gyönyörben részesül vágyai és azok következményei folytán; élete nagy részében magánkívül van heves örömei és fájdalmai miatt; és noha testalkata miatt beteg és meggondolatlan a lelke, úgy tűnik fel, mintha nem beteg volna, hanem szánt szándékkal lenne rossz. A valóságban azonban a szerelmi féktelenség nagy részben betegsége a léleknek, mely abból származik, hogy egy anyag a csontok laza szövetén át a testben bőven ömlik és átnedvesíti a testet. És csaknem mindig, amikor a gyönyörökkel szemben való gyengeségről beszélnek és szemrehányásokat tesznek, mintha az illetők készakarva volnának gyarlók, nem helyes a megrovás. Mert senki sem hitvány készakarva, hanem testének valami hibás állapota folytán, és a helytelen nevelés és táplálás folytán lesz a rossz rosszá, és ez az állapot mindenki számára gyűlöletes és akarata ellenére jut osztályrészéül.

Ami viszont a fájdalmakat illeti, a lélek ugyanúgy a test miatt sok rosszat szenved el. Mert akinek a testében akár a savanyú és sós nyálkák, akár a keserű és egeszerű nedvek bolyonganak és nem találnak kiutat, hanem benne hömpölyögve párájukat a lélek mozgásával összevegyítik és hozzákeverednek, a lélek mindenféle betegségeit okozzák egyszer súlyosabban, másszor enyhébben, egyszer kevesebbet, máskor többet. S a lélek három székhelyébe jutva – amelyikhez éppen hozzáférnek –, a mogorvaság és csüggettség, a vakmerőség és gyávaság, végül a feledékenység és nehézfejűség mindenféle változatos fajtáját idézik elő. Ezenfelül, midőn az ilyen rosszul felépített embereknek az állami berendezkedése is rossz, és városaikban – magánkörben és nyilvánosan – hitvány beszédek hangzanak el, végül gyermekkoruktól fogva nem tanulnak olyan tudományokat, melyek e bajokat gyógyítanák, ily módon a rosszak mind – akaratuk ellenére – két ok miatt lesznek rosszá. Ezek miatt inkább a szülőket kell okolni, mint a szülötteket, s inkább a nevelőket, mint növendékeiket; de mindnyájunknak – amennyire csak képesek vagyunk rá – arra kell igyekeznünk, hogy mind a nevelés, mind az életmód, mind a tanulmányok által kerüljük a rosszat s az ellenkezőjét válasszuk. De ez már másfajta előadást kívánna meg.

XLII.

Ezeknek megfelelő kiegészítését, hogy a test és lélek egészségét milyen eszközökkel lehet ápolni és fenntartani, természetes és illő előadni; mert helyesebb több gondot fordítani a jóra, mint a rosszra. Minden jó: szép, a szép pedig nem lehet arányosság nélkül. Egy olyan élőlényt tehát, amelynek jóvá és széppé kell lennie, arányosnak kell gondolnunk. Csakhogy az arányosságok közül a jelentéktelenebbeket észrevesszük és elmélkedünk rajtuk, de a legfontosabbakat és legnagyobbakat nem vesszük figyelembe számításainkban. Így például egészség és betegség, erény és hitványság szempontjából semmiféle arányosság és aránytalanság nem fontosabb, mint éppen a léleknek a testhez való kellő aránya s ezt mégsem vizsgáljuk és nem vesszük észre, hogy ha erős és nagy lelket kelleténél gyengébb, parányi test hordoz – vagy ha épp ellenkezőleg vannak összetéve, nem szép az egész élőlény – mert aránytalan épp a legfontosabb arányosság szempontjából –, az viszont, ami emezek ellentéte, látó szem számára minden látványok közt a legszebb és a legkedvesebb. Mert miként már a test is, ha lábszára túl hosszú, vagy valami egyéb túlság folytán nincs arányban önmagával, nemcsak hogy rút, hanem a fáradozások közös elviselésében sok vesződséget, rángatózást és ingadozó járása folytán még esést is okoz, és így ezer baj forrása önmagának – ugyanezt kell belátnunk a kettő együtteséről is, amit élőlénynek hívunk. Akkor is, ha benne a lélek erősebb

a testnél, túlságos hevességében megrázza azt belülről és betegségekkel tölti meg. Így például, ha valaki feszülten folytatja tanulmányait és kutatásait, felemészt; ha pedig szóbeli előadásokat és vitatkozásokat rendez a köz- és magánéletben, a versengés és becsvágy folytán felhevülve megrendíti egész valóját és lázhullámokat okoz, ami a legtöbb úgynevezett orvost félrevezeti, úgyhogy azok az ártatlant okolják. De akkor is, ha nagy és a lélek fölött uralkodó test nőtt össze kicsiny és gyöngé elmével, minthogy természettől fogva kétféle vágy lakik az emberben: teste folytán a táplálék utáni, legistenibb alkatrészünk folytán pedig a belátás utáni vágy, ha most már az erősebbiknek a mozgásai uralkodnak és a maguk fajtáját gyarapítják, a lelket ellenben tompává, butává és gyenge emlékezetűvé teszik, a legnagyobb betegséget: a tudatlanságot okozzák.

Egy menekvés van mindkét végllettel szemben: sem a lelket nem mozgatni a test nélkül, sem a testet a lélek nélkül, hogy egymást kiegyenlítve egyensúlyba jussanak és egészségesek legyenek. Aki tehát a tudományoknak szentelte magát vagy más megerőltető szellemi foglalkozást űz, adja meg testének is a maga mozgását és űzzön gimnasztikát. Aki viszont gondosan képezi a testét, az meg a léleknek is adja meg a maga mozgásait: foglalkozzék zenével és filozófiával; így járjon el mindenki, ha azt akarja, hogy joggal és méltán nevezzék szép és derék embernek.

Ugyanígy kell lényünk egyes részeit is gondozni, a mindenség alakját utánozva. Testünk ugyanis a bejutó anyagoktól belsőleg hol felmelegszik, hol lehűl, továbbá környezete hol szárítja, hol áztatja, s e kétféle mozgás folytán a velük összefüggő állapotokat szenved. Ha mármost valaki testét zavartalan nyugalomban átengedi ezeknek a mozgásoknak, erőt vesznek rajta és elpusztítják. Ha ellenben az ember azt utánozza, amit a mindenség ápolójának és dajkájának nevezünk, elsősorban is a testét sohase hagyja nyugalomban, hanem mozgatja és mindig gondoskodik számára valami mozgalmasságról. Így folyton kiegyenlíti a belső és külső természetes mozgásokat, és mérték szerint mozgatva a testben bolyongó minőségeket és részecskéket, rokonságuk szerint rendben helyezi el őket egymáshoz viszonyítva, az előbbi arány szerint, melyet a mindenségről szólva említettünk: nem ellenségnek rakja őket egymás mellé s így nem engedi, hogy a testben viszály és betegség támadjon, hanem barátként közelíti őket egymáshoz, s így eléri, hogy egészséget adjanak eredményül.

A mozgások közül pedig legjobb az, mely a testben magában, önmagától keletkezik mert ez leginkább rokon az ész és a mindenség mozgásával –, az idegen test által előidézett mozgás ellenben értéktelenebb. Legkevesebbet az ér, mely a fekvő és nyugvó testet idegen hatással és csak részben hozza mozgásba. Ami tehát a test megtisztítását és rendbe hozását illeti, a legjobb az, amely testgyakorlás által történik. Utána következik az, amelyet a csónakokban és kényelmes kocikázás közben való himbálódzás idéz elő. Végül a mozgás harmadik neme olykor hasznos annak, aki nagyon rászorul, de különben értelmes embernek semmiképpen sem szabad alkalmaznia: ez a gyógyszerekkel történő tisztítás gyógyhatása. Mert a betegségeket, hacsak nagy veszéllyel nem járnak, nem szabad gyógyszerekkel ingerelni. A betegségek alkata ugyanis bizonyos tekintetben az élőlények természetéhez hasonlít. Mert ezeknek az alkata olyan, hogy életüknek megvan a megszabott ideje az egész faj számára, és minden egyes élőlény is úgy születik, hogy megvan a sorstól kimért életideje – eltekintve a végzettől származó szerencsétlenségektől. Mindenkinek a háromszögei ugyanis mindjárt kezdetben azzal a képességgel tevődnek össze, hogy csak egy bizonyos ideig képesek tartani, de ezen túl senki sem élheti tovább életét. A betegségek alkata is ugyanilyen: s ha ezt Valaki, kiszabott időtartama ellenére, orvosságokkal megzavarja, a betegségek kicsiből nagygyá, kevésből sokká szoktak változni.

XLIII.

Ezért az ilyen állapotokat természetes gyógymódokkal kell irányítani, amennyiben a betegnek módja és ideje van rá, de nem szabad gyógyszereket alkalmazva ingerelni a makacs bajt. Az egész élőlényről és testi részéről, hogy az ember milyen önszabályozás mellett élhet leginkább ésszerűen, ezeket akartuk elmondani. Azt a részünket pedig, mely vezetésre van hivatva, még jobban és előbb fel kell szerelnünk tőlünk telhetőleg, hogy a vezetésre a legszebb és legjobb állapotban legyen. Hogy erről is alaposan szóljunk, arra csak egy önálló mű volna elég. De ha csak kitérésként, az előbbiek. módjára foglalkozunk vele, egészen megfelel, ha a következőképpen vizsgálva meg a dolgot, fejezzük be fejtegetésünket.

Sokszor elmondtuk már, hogy a lélek három neme három helyen van bennünk letelepítve, s most is röviden meg kell mondanunk, hogy az, amelyik közülük tétlenül él és az őt megillető mozgásokat nem végzi, szükségképpen a leggyöngébb; amelyik pedig gyakorolja magát, a legerősebb lesz. Ezért vigyázni kell, hogy mozgásaik a kellő arányban legyenek egymással. Lelkünk legfontosabb részéről pedig úgy kell gondolkoznunk, hogy védőszellemül adta az isten mindegyikünknek őt, akiről azt mondjuk, hogy testünk tetején lakozik s a földről felemel égi rokonságunk felé, minthogy nem földi, hanem égi plánták vagyunk – amint helyesen mondják –, s ezért arrafelé, ahol a lélek első születése történt, függesztette fel isten fejünket, a mi gyökerünket és tartja egyenesen az egész testet.

Annak tehát, aki a vágyaknak vagy a becsvágyaknak adta át magát és folyton ezekben fáradozik, minden gondolatának halandónak kell lennie és teljességgel – amennyire csak lehetséges – halandóvá kell válnia, s ebben nem lesz a legkisebb fogyatkozása sem, minthogy az ilyen hajlamokat növelte nagyra magában. Az viszont, aki a tanulmányok szeretetében és az igaz gondolatok körül buzgólkodik és lelkének ezeket a tehetségeit gyakorolja, szükségképpen halhatatlan és isteni dolgokon gondolkodik, amennyiben az igazságot ragadja meg, és amennyire csak lehetséges emberi lénynek halhatatlanságban részesednie, abban nem hagy semmi kívánnivalót. És minthogy mindig gondozza isteni alkatrészét és a benne lakozó szellemet jó rendben tartja, különösen boldognak kell lennie. Márpedig bárki bármit gondoz, egy a feladata, hogy mindennek megadja a megfelelő táplálékot és mozgást. S a bennünk lakozó isteni elemmel rokon mozgások a mindenség gondolatai és körforgásai: ezeket kell mindegyikünknek követnie, és a fejünkben levő, születésünk folytán megromlott körforgásainkat helyreigazítania azáltal, hogy felismeri a mindenség harmóniáit és körforgásait. Így a megismerőt a megismerthez kell hasonlónak formálnia eredeti természetes állapotunknak megfelelően, és e hasonlóság folytán elérnie az istenektől emberek számára kitűzött legjobb élet beteljesedését, mind a jelenre, mind a jövőre.

XLIV.

Úgy látszik immár, hogy körülbelül végére értünk annak, amit beszédünk elején kitűztünk magunk elé, hogy beszélünk a mindenségről az ember keletkezéséig. Hogy pedig a többi élőlény hogyan született, azt csak röviden kell megemlítenünk, és semmi szükség rá, hogy hosszúra nyújtsuk. Mert így abban a meggyőződésben lehetünk, hogy megőriztük a kellő mértéket a róluk szóló beszédben. Így szóljon hát e mondanivalónk.

A férfiak közül azok, akik gyávák voltak és igazságtalanul töltötték életüket, minden valószínűség szerint nőkké változtak második megszületésükkor. Ebben az időben és ezért alkották meg az istenek a szerelmi egyesülés vágyát: lelkes élőlény ez – mind bennünk, mind a nőkben –, s a következő módon alkották mindkettőt. Az itál csatornáját ott, ahol a

befogadott italt, mely a tüdön át a vesék alá a hólyagba jut, a levegő nyomása folytán kiüríti, átfúrták a velő felé, amely a fejből a nyakon és a hátgerincen át összefüggően húzódik, s melyet az előbbieken magnak nevezünk. Ez, minthogy eleven és most lélegzetet vehet, a kiömlés után való eleven vágyat keltett azon a helyen, ahol lélegzetet vett: s így a nemzés vágyát eredményezte. Ezért van az, hogy a férfiaknak a szeméremtest körüli része engedetlen és önkényes, mint valami állat, mely nem hallgat az ész szavára, hanem vágya fullánkjitól üzve mindent leigázni törekszik.

Épp így a nőknél az anyaöl és anyaméh ugyanezen okokból olyan, mint valami gyermekszülésre vágyó élőlény. S ha a kellő időn túl sokáig meddő marad, nehezen és bosszankodva viseli el: minden irányban bolyong a testben, eltorlaszolva a lélegzés kijáratait, nem hagy lélegzeni s így végső szorultságba juttat, és mindenféle más betegségeket is okoz, míg végre mindkét fél vágya és szerelme egyesül, és mint a fáról gyümölcsöt szakítva, az anyaméhbe, mint valami szántóföldbe kicsinységük folytán láthatatlan és még ki nem formált élőlényeket vetve el, majd tagolva őket, bent nagyra neveli, ezután napvilágra hozza s így véghezviszi az élőlények szülését.

A nők tehát és az egész női nem így keletkezett.

A madarak faja pedig olyan férfiakból alakult ki, akik nem voltak ugyan rosszak, de könnyelműek és szerették az égi tüneményeket, de balgaságukban azt gondolták, hogy látás útján nyerhetik a legbiztosabb felvilágosítást ezekre vonatkozólag.

A földön járó vadállatok neme pedig azokból származott, akikben semmi hajlam nem volt a filozófia iránt és sohase szemlélték az égi jelenségek természetét, mert nem használták a fejükben levő körforgásokat, hanem lelküknek mell körüli részeit követték vezérül. Ezen életmódjuk folytán elülső végtagjaik és fejük – a rokonság folytán – a föld felé vonzódott s arra támaszkodott; koponyájuk hosszúkás és mindenféle formájú lett, ahogyan összenyomódtak a restség folytán mindegyiknek a körforgásai. Négy lábúak és sok lábúak pedig azért lettek, mert isten a balgábbak alá még több támaszt tett, hogy annál jobban vonzódjanak a földhöz. Akik pedig a legbalgábbak voltak közülük és egész testükkel teljesen a föld felé nyúltak el, minthogy többé nem volt szükségük lábra, lábatlanná s a földön tekergőzövé tették.

Végül a negyedik: a víziállatok neme azokból származott, akik legesztelenebbek és legtudatlanabbak voltak: ezeket az átalakítók még a tiszta lélegzésre sem tartották méltónak, minthogy lelkük mindenféle hibák folytán tisztátalan, hanem a levegőből való könnyű és tiszta lélegzétvétel helyett a vízből való zavaros és mélyről jövő lélegzést hagyták nekik. Így született a halak, a mindenféle kagylók népe s ahány víziállat csak van – mélységes tudatlanságuk büntetéséül kapván a mélységeket lakóhelyül. Így mennek át tehát egymásba az összes élőlények akkor és most, az ész és esztelenség megszerzése és elvesztése folytán alakulva át.

Most már elmondhatjuk, hogy a mindenségről szóló fejtegetésünk véget ért. Mert halandó és halhatatlan élőlényeket befogadva és velük megtelve, megszületett ez a világrénd, mint látható élőlény, mely a látható lényeket magában foglalja: képmása a gondolatbeli élőlénynek, érzékelhető isten, a legnagyobb és legjobb, legszebb és legtökéletesebb, egyetlen egyszülött világunk.

Kövendi Dénes fordítása

Forrás

Timaiosz. Platón összes művei. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984. 3. kötet, 327–409. p.
(Bibliotheca Classica.)